

Odrastanje kao tema suvremenog hrvatskog romana

Videc, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:167209>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Iva Videc

ODRASTANJE KAO TEMA SUVREMENOG
HRVATSKOG ROMANA

Diplomski rad

Čakovec, srpanj 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Iva Videc

ODRASTANJE KAO TEMA SUVREMENOG
HRVATSKOG ROMANA

Diplomski rad

Mentor rada:

prof. dr. sc. Andrijana Kos-Lajtman

Čakovec, srpanj 2023.

Zahvala

Zahvaljujem svojoj mentorici, prof. dr. sc. Andrijani Kos-Lajtman, na svim savjetima, smjernicama i podršci tijekom pisanja ovog rada. Hvala Vam što ste uvijek imali vremena i pronašli strpljenja za sva moja pitanja.

Zahvaljujem svim svojim prijateljima i kolegama što su tijekom mog studiranja bili moja moralna podrška i motivacija. Bez njih, studiranje bi bilo puno teže.

Iskreno hvala mojim roditeljima i sestri što su uvijek bili uz mene i što su me poduprijeli u mom odabiru studija. Hvala vam na ljubavi i strpljenju.

Na posljetku, veliku zahvalu dugujem svojem dečku, Josipu, koji je na svaki moj ispad zbog studijskih obaveza i učenja uzvratio beskrajnom ljubavi i potporom. Hvala ti što si vjerovao u mene u trenucima kada niti sama nisam.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PROBLEMATIKA DJETINJSTVA I ODRASTANJA U SUVREMENOM HRVATSKOM ROMANU.....	2
3. ODRASTANJE I RAT.....	4
3.1. <i>Interpretacija rata iz perspektive protagonista</i>	5
3.2. <i>Kontekst rata kao (ne)vidljivo sazrijevanje</i>	7
3.3. <i>Prikaz socijalno-psihološkog konteksta</i>	11
3.4. <i>Stilski i jezični aspekti</i>	15
4. ODRASTANJE I SMRT	17
4.1. <i>Smrt kao uzrok i posljedica psihičkog stanja protagonista</i>	17
4.2. <i>Psihološki aspekti unutarnjih demona likova</i>	22
4.3. <i>Likovi u društvenom kontekstu</i>	26
4.4. <i>Stilski i jezični aspekti</i>	31
5. ODRASTANJE I ISKLJUČENOST	33
5.1. <i>Problematika obitelji, patrijarhalne vrijednosti i sociološki parametri</i>	33
5.2. <i>Likovi u socijalnom kontekstu</i>	38
5.3. <i>Pitanje rodnih identiteta</i>	41
5.4. <i>Stilski i jezični aspekti</i>	44
6. ZAKLJUČAK	46
7. LITERATURA.....	48
KRATKA BIOGRAFSKA BILJEŠKA	52
IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA	53

SAŽETAK

Svrha ovog rada jest analizirati i usporediti šest suvremenih hrvatskih romana nastalih u posljednja dva desetljeća. Romani koji će se obrađivati su sljedeći: *Hotel Zagorje* (Ivana Simić Bodrožić, 2010), *Sloboština Barbie* (Maša Kolanović, 2008), *Črna mati zemla* (Kristian Novak, 2013), *Bilo jednom na Divljem istoku* (Franjo Nagulov, 2020), *Sinovi, kćeri* (Ivana Bodrožić, 2020) i *Moja dota* (Nora Verde, 2021). Pozornost u razmatranjima usmjerena je na okolnosti odrastanja likova. Romani su podijeljeni u tri grupe s obzirom na odnos fenomenologije odrastanja i drugih problemskih aspekata zastupljenih u tematskom horizontu suvremenog hrvatskog romana. Stoga, romani su u promatranju i raščlanjivanju povezivani u svojevrzne komplementarne parove koje čine dva romana srodne tematske preokupacije. Problematika djetinjstva proučava se komparativno kroz tri tematske linije – temu rata, smrti i društvene isključenosti. Odnosno, kroz odnos odrastanja i rata, odrastanja i smrti te odrastanja i isključenosti proučavaju se protagonisti na psiho-socijalnoj razini i u društvenom kontekstu. Uz to, analiziraju se stilske i jezične značajke romana koje su bitno utjecale na oblikovanje samih likova. Iako je naglasak na protagonistima romana, u analizi se razmatraju i poneki sporedni likovi koji imaju važne uloge u profilaciji glavnih likova, njihovih postupaka, stanja i karaktera.

Ključne riječi: suvremeni hrvatski roman, odrastanje, rat, smrt, isključenost

SUMMARY

The purpose of this work is to analyse and compare six contemporary Croatian novels that have appeared in the last two decades. The novels that will be discussed are *Hotel Zagorje* (Ivana Simić Bodrožić, 2010), *Sloboština Barbie* (Maša Kolanović, 2008), *Črna mati zemla* (Kristian Novak, 2013), *Bilo jednom na Divljem istoku* (Franjo Nagulov, 2020), *Sinovi, kćeri* (Ivana Bodrožić, 2020) and *Moja dota* (Nora Verde, 2021). The attention in the deliberations is directed towards the circumstances of growing up of the main characters. The novels are divided in three groups regarding the relationship between the phenomenology of growing up and other problematic aspects presented in the thematic horizon of Croatian contemporary novel. This is the reason that novels are in observation and analysing connected in a kind of complementary pairs that make up two novels of related thematic preoccupation. The childhood issue is observed comparatively through three thematic lines - the theme of war and social exclusion. Or in other words through the relationship of growing up and war, growing up and death and growing up and exclusion the protagonists are observed on the psycho social level and in the social context. With all this, stylish and language features of the novels which significantly influenced the shaping of the characters themselves are analysed. Despite the fact that the main accent is on the main characters of the novel, the analysis also considers some minor characters who play important roles in the profiling of the main characters, their actions, state and character.

Key words: contemporary Croatian novel, growing up, death, exclusion

1. UVOD

„Kad si jako mali, jedna si osoba. Kasnije se praviš da si barem dvije, pa onda tri i tako to ide dok ne odrasteš. Bio sam mnogo djece, a u meni je bilo samo malo djetinjstva.“, konstatira protagonist u romanu *Črna mati zemla* (Novak, 2017: 176). Upravo je razdoblje djetinjstva ključno razdoblje za formiranje svakog pojedinca, stoga je djetinjstvo tematski vrlo zastupljeno u dječjoj, kao i u odrasloj književnosti. Djetinjstvo se temelji na igri kojom djeca spoznaju svijet, ne shvaćajući brojna zla i katastrofe od kojih se život sastoji. U tom segmentu odrasli su bespomoćni jer ne mogu djecu zaštititi od brojnih zala koja ih u djetinjstvu mogu obilježiti za cijeli život. Suočenosť s traumatičnim iskustvima i nevoljama tijekom djetinjstva česta je tema književnih djela. „U našoj, hrvatskoj književnosti koja kao da se nekim svojim rukavcima vraća štovanja vrijednoj i starinski lijepoj tradiciji, možda su ipak, potrebne i ovakve, opore i neugodne, ali zato suvremene i životne teme. One čekaju naše pisce.“ (Škrinjarić, 1998: 17). U ovome radu pozornost je usmjerena na analizu suvremenih i životnih tema utemeljenih na različitim okolnostima odrastanja. Tematska žarišta koja će se analitički proučavati stavljena su u odnos odrastanja prema smrti, ratu i isključenosti. Povezanost odrastanja s ratom analizirat će se komparativno kroz primjere suvremenih romana *Sloboština Barbie* (Kolanović, 2008) i *Hotel Zagorje* (Bodrožić, 2010). Zatim, drugo tematsko očište koje se temelji na povezanosti odrastanja sa smrću bit će raščlanjeno na primjerima suvremenih romana *Črna mati zemla* (Novak, 2013) i *Bilo jednom na Divljem istoku* (Nagulov, 2020). Posljednje tematsko žarište koje će biti obuhvaćeno komparativnom analizom odnosi se na korelaciju odrastanja i isključenosti, a usporedba će se vršiti na primjerima romana *Sinovi, kćeri* (Bodrožić, 2020) i *Moja dota* (Verde, 2021). Naglasak ovog rada stavljen je na socijalnopsihološku analizu prvenstveno protagonista, ali i ostalih likova, kao i na razmatranje socijalnog konteksta te jezično-stilskih aspekata koji imaju bitnu ulogu u oblikovanju djela. Prije same analize djela donosi se kratki prikaz problematike djetinjstva i odrastanja u suvremenoj hrvatskoj književnosti, posebice u romanu.

2. PROBLEMATIKA DJETINJSTVA I ODRASTANJA U SUVREMENOM HRVATSKOM ROMANU

Prije no što se dublje uđe u sferu tematike djetinjstva i odrastanja u suvremenom romanu, valja smjestiti suvremeni hrvatski roman u pripadajući stilsko-formativni kontekst. Postmodernizam je termin koji se odnosi na književnost kakva se u značajnijoj mjeri počinje javljati od 70-ih godina 20. stoljeća. Postmodernizam se može razmatrati kao posljedica moderne, ali i kao antimodernizam, odnosno oponentski odnos prema modernizmu. Dakako, često se izjednačava pojam postmoderne i postmodernizma, no pojam postmoderne obuhvaća veće razdoblje, epohu u cjelini, dok je postmodernizam uži pojam koji se češće koristi u književnopovijesnim razmatranjima. U postmodernoj književnosti odustaje se od tzv. velikih priča i istina, ističu se sumnja i skepsa, a umjetnički diskurs napaja se informacijama iz polja različitih znanosti, politike i filozofije. Identitet likova u postmodernom romanu utemeljen je na klasnim, etničkim, rasnim, regionalnim, rodnim i drugim pozicijama i njihovim kombinacijama (Kos-Lajtman, 2016). U povijesno gledanom kontekstu postoji naziv i postsocijalizam koji obuhvaća posljednje desetljeće 20. i prvo desetljeće 21. stoljeća (Kolanović, 2011: 27). Pojam suvremenosti je vremenska kategorija iz čega proizlazi da su suvremena djela sva ona koja su napisana ili se pišu u ovo naše doba (Hranjec, 2008). Vrlo je teško definirati ili nasloviti književno razdoblje u kojemu se trenutno nalazimo, a to konstatira i Krešimir Nemeč: „Teško je usustavljeno govoriti o nečemu što je živo, što se odvija pred nama, što je upravo u nastajanju, što nema definitivnog oblika, što nalikuje na nekakav golem *work-in-progress* u kojemu i sami sudjelujemo“ (2003: 411).

Na suvremene hrvatske književnike velik utjecaj ostavile su devedesete godine prošlog stoljeća koje je obilježio Domovinski rat i osamostaljenje države. Manifestacija tog razdoblja u književnosti, u tematskom okviru, odnosi se na posezanje autora za tematikom rata, egzistencije pojedinaca, ali i naroda koji je pogođen ratnim katastrofama, a pisci se u svojim pripovijetkama i romanima nerijetko vraćaju u vlastito djetinjstvo i mladost. Vraćajući se u prošlo doba, ponovo proživljavaju traumatična iskustva, propitkuju se, prisjećaju se uspomena i vlastitih doživljaja te ih prenose čitatelju (Nemeč, 2003: 412). Uz ratnu tematiku, javljaju se i brojne druge teme. Književnici obuhvaćaju u svojim književnim korpusima tzv. tabu

teme (smrt, ovisnosti, pornografiju, nasilje, rodne identitete, feminističke teme i brojne druge). Suvremeni roman najčešće crpi teme iz svakodnevice. U 21. stoljeću sve je lako dostupno zbog tehnološkog napretka i digitalizacije, a svijet je obilježen brojnim katastrofama, bolestima, prirodnim nepogodama. Gotovo da se možemo složiti s tvrdnjom da u današnjem svijetu uistinu nema potrebe za alegorijama, ironijom ili parodiranjem, niti za postupcima zavaravanja čitatelja (Pogačnik, 2006). Obrada takvih kompleksnih, suvremenih tema iziskuje posezanje za najslojevitijom književnom vrstom - romanom. Upravo procvat romaneskne produkcije uočava i Krešimir Bagić, uz naglašavanje uklapanja književnoumjetničkog stila s drugim diskurzima, kao što su medijski i reklamni, koji se tematiziraju, parafraziraju ili stiliziraju (2016: 157). Problematika djetinjstva i odrastanja u suvremenom hrvatskom romanu asocira na dječju književnost, odnosno dječji suvremeni roman. Međutim, tematika djetinjstva i odrastanja javlja se i u suvremenom hrvatskom romanu za odrasle. Općenito, djetinjstvo zauzima bitnu ulogu u ljudskom životu. Ako je pojedinac doživio neki nepovoljan životni događaj u djetinjstvu ili traumu, često se to manifestira na psihosocijalnim aspektima života pojedinca u odrasloj životnoj dobi. Kasnije promjene i teškoće u odrasloj dobi nerijetko su uzrokovane štetnim iskustvima iz djetinjstva. Utjecaj nepovoljnih situacija iz djetinjstva u odrasloj dobi može se manifestirati kroz psihičke poremećaje i smetnje, brojne ovisnosti, rizična ponašanja, socijalne teškoće pa čak i raniju smrt osobe (Šimčić, Šentija Knežević, Galić, 2019). Može se uočiti da je to univerzalna tema, posebice zato što je razdoblje djetinjstva i odrastanja formativno nezaobilazan segment života, a umjetnost je sklona tematizirati bitne i na bilo koji način rekreativne sfere života. Također, odrastanje je izazovna i uvijek aktualna tema, iako se u romanima za odrasle ne polazi od okretanja korisniku, što je slučaj u dječjoj književnosti (Hranjec, 2008). U suvremenom romanu za odrasle često je obilježje autobiografičnost, a upravo u tom pogledu književnik se vraća kroz lik u vlastito djetinjstvo ili do neke određene točke odrastanja koja je uzrok njegovog trenutnog ili konačnog stanja. Autobiografičnost, dakako, nije uvjet suvremenog romana za odrasle, kao ni tematiziranja djetinjstva i odrastanja samih po sebi. Postoje romani u kojima književnik uvodi likove koji se susreću s različitim problemskim , parametrima koji nemaju izravne veze s iskustvima samoga autora, što znači da u takvim slučajevima da ne postoji autobiografičnost u samom liku, već su parametri autobiografičnosti, ako postoje, ostvareni u drugim aspektima kao što su jezik, stil, vremenskoprstorni kontekst, svjetonazor i brojni drugi čimbenici.

3. ODRASTANJE I RAT

Početak devedesetih obilježen je društvenim 'potresima' koji se na različite načine odražavaju u književnome prostoru, od rata koji postaje plodnom književnom temom u dječjem književnom sustavu, i njegovih posljedica, privatnih i društvenih, koje se također književno eksploatiraju (...). (Zima, 2011: 289)

Velik utjecaj na književnost imaju prijelomni povijesni događaji. Iznimno velik povijesni događaj u Hrvatskoj, koji je ostavio dubok trag, bio je Domovinski rat. „Ako prihvatimo sasvim općenitu definiciju stresa kao stanja izazvanog situacijom u kojoj je ugrožena dobrobit pojedinca, onda možemo zaključiti da smo u ratnom stanju svi u stresu, jer je ugrožena dobrobit cijelog naroda“ (Straga, 2002: 15). Prema tome, stres se javlja i u svakodnevnome životu u različitim situacijama. Stoga, rat je stresan događaj, ali i više od toga. Može se točnije okarakterizirati kao događaj koji ostavlja traumu kao posljedicu gotovo svakom aktivnom, ali i pasivnom sudioniku, a najveći raspon doživljaja i interpretacija potiče kod djece. Djeca, ovisno o dobi, imaju različit stupanj razvijenosti osjećaja za realnost, stoga svako dijete doživljava rat individualno. Najvažniji period, period odrastanja, koji afirmira dijete u čovjeka, oblikujući stavove, htijenja i mišljenja, u velikoj je mjeri pod utjecajem vanjskih čimbenika. U ratnim okolnostima, postoje djeca koja doživljavaju rat kao stvarno stanje, odnosno svjesna su svega lošega što rat donosi pa je i njihovo odrastanje podređeno ratu. Rat je dramatičan događaj koji negativno utječe na društvo, na obitelj i na svakog pojedinca. Djeca u ratu suočena su s groznim prizorima nasilja, gubitkom značajnih osoba, progonstvom, gubitkom doma, depresijom koja češće pogađa odrasle osobe koje su u suživotu s djecom, gubitkom tradicionalnog načina života, prekinutim mogućnostima obrazovanja, promjenama u zajednici i brojnim drugim situacijama uzrokovanim ratom. Upravo takva nepovoljna životna iskustva utječu na dječje mentalno zdravlje i psihosocijalno funkcioniranje djeteta (Ajduković, 1995). Tijekom rata djeca prolaze kroz brojne promjene u životu, a sve te promjene uronjene su u kontekst bezumlja, nasilja i teške boli koju rat donosi. Primjer takvog doživljaja rata pratio će se kroz protagonisticu u djelu Ivane Simić Bodrožić pod naslovom *Hotel Zagorje*. S druge strane, djeca koja doživljavaju rat samo kao pozadinu, sporedan čimbenik u svome sazrijevanju, postavljaju rat u poziciju koja je podređena njihovom odrastanju, interesima i prioritetima. Upravo ovakvu interpretaciju rata, kroz priču o „drami odrastanja posljednjih pripadnika Barbie naraštaja u neizvjesnom tranzicijskom dobu“

(Kolanović, 2011: 273), pratimo kroz protagonisticu romana *Sloboština Barbie* književnice Maše Kolanović.

3.1. Interpretacija rata iz perspektive protagonista

U autobiografskom romanu Ivane Simić Bodrožić *Hotel Zagorje* radnja započinje pripovijedanjem devetogodišnje djevojčice Ivane o spremanju i odlasku na more, zapravo o bijegu iz rodnog Vukovara u kojem se rasplamsava rat. S njom odlazi i njezin stariji brat, kasnije im se pridružuje i majka, a naposljetku i djed i baka. Njihov otac ostaje braniti Vukovar. Kroz radnju se razvija traumatičan tijek njihova života kroz stalno mijenjanje boravišta. Obitelj pati od nesigurnosti i konstantnih razočarenja. Na samom početku romana, protagonistica i pripovjedačica je još dijete pa ne razumije uzroke i posljedice rata, ali čitatelj romana može iščitati stvarnu ratnu situaciju.

Već smo dva tjedna duže na moru nego što smo trebali biti. Prije par dana bili smo u autobusu i krenuli prema luci, ali su nas vratili. Ponovo raspakiravamo torbe. (...) Jednog jutra kada sam izašla na dvorište odmarališta, ugledala sam mamu. Nikad nisam bila tako sretna. Odvela nas je na sladoled od četiri kugle i mene kod frizera da se oišišam na talijanku. Nju i Željkinu mamu su smjestili u posebnu sobu u potkrovlju, a ja sam te noći spavala s njom u krevetu. Čula sam ih kako razgovaraju o nekom prolaženju kroz kukuruze, Miri koja se u devetom mjesecu trudnoće vozila na biciklu i vlaku u kojem su svi zastori morali biti navučeni, ali u tom krevetu je ipak bilo samo lijepo. (Simić Bodrožić, 2010: 8, 9)

Iz primjera početka romana, jasno je vidljivo da protagonistica ne shvaća opasnost ratne zbilje koja obuhvaća prognaništvo, bježanje od agresora. Djevojčici i je najvažnije što vidi svoju majku i što može biti uz nju. Ovo je primjer dobnog nerazumijevanje zbilje, odnosno neshvaćanja grozota rata. Ovakvo razmišljanje kroz fabularni razvoj jenjava, zato što djevojčica sazrijeva i odrasta pa počinje shvaćati tužnu stvarnost koju im je rat donio. Kroz stalne promjene mjesta boravka – od Jadrana, Zagreba, Italije, Političke škole u Hrvatskom zagorju u Kumrovcu i ponovo Zagreba, pripovjedačica zapravo najviše tematizira iščekivanje povratka oca, kao i dobivanja stana i statusa priznanja. Kroz čitavu radnju naglašen je doživljaj rata s obzirom na utjecaj koji ima na ljude, na odrastanje, na međuljudske odnose, ali i na čitav državni aparat. Rat utječe na junakinju u osobnom smislu, ali i na njezinu ogorčenost sustavom (Postnikov, 2010). „To je roman o Hrvatskoj i o Zagrebu,

razorna i precizna analiza društva i njegovoga mentaliteta u jednome vremenu.“, navodi Miljenko Jergović u tekstu o romanu¹. Uz sam prikaz rata, prati se i djevojčičino odrastanje u ratnim vremenima koja su, zapravo, uvjetovale njezino pretvaranje u tinejdžera buntovnika.

S druge strane Maša Kolanović piše roman *Sloboština Barbie*. Također, riječ je o ratnom romanu, ali s uvelike drugačijom perspektivom nego što je to u romanu Simić Bodrožić. Roman je zapravo ispričana dječja svakodnevnica u zagrebačkom kvartu Sloboština, najviše bazirana na igri koja se, nerijetko, događala u podrumima zbog Domovinskog rata koji se u to vrijeme odvijao u Hrvatskoj. Igra, ali i samo ime romana, temeljila se na „planetarno poznatoj lutki Barbie“ (Protrka, 2010: 301).

Ana je imala baš pravu Barbie koju joj je air-mailom poslala teta iz Amerike. Onu koja ima plavu kosu, koja može saviti koljena i uz koju se dobije puno puno stvari. (...) Da, pravu. Jer postojale su raznorazne 'barbi' od neke odvratne plastike. Nematelovi lažnjaci s napuhanim obrazima, nesavrtljivim koljenima, loše sašivenom robicom, katastrofalnim cipelicama i koje se k tome uopće nisu zvale Barbi, nego Stei, Barbare, Cyndy i kojekakvim glupim imenima. A ne imati pravu Barbie značilo je biti istinski nesretan. (Kolanović, 2008: 15, 16)

U ovome romanu rat nije uzrok i posljedica radnje kao što je to u romanu *Hotel Zagorje*, već je rat zapravo u pozadini, a radnja je podređena dječjoj igri. Veći naglasak stavljen je na aspekt materijalizma, odnosno društvenih promjena uvjetovanih tranzicijom iz socijalizma u kapitalizam. Uz kapitalizam veže se i amerikanizacija, a s njom i masovna, potrošačka kultura - Coca Cola, traperice, Barbie i drugo (Protrka, 2010: 301). U romanu, već spomenuta potrošačka kultura naglašena je kroz razne marke i *brandove* od kojih je „većina tek usputno spomenuta kao dio materijalne stvarnosti unutar dijegetičkog univerzuma. No neki od njih oblikovani su širim pripovjednim kontekstom kao nositelji specifičnih društvenih značenja.“ (Kolanović, 2011: 273). Protrka (2010) konstatira kako je ovaj roman doista priča o Barbie svijetu i igri, uz prisutnost rata i politike koji su prikazani kroz kratke opise roditelja koji su opčinjeni političkim komentarima i ratnim izvješćima, kroz citate televizijskog dnevnika ili nekih radioemisija. Kroz igru su definirani i dječji odnosi, prijateljstva, sve je u igri materijalizirano. Igračke kao neizostavan dio dječje igre odaju i status

¹ Jergović, M. (2010). *Hotel Zagorje Ivane Simić Bodrožić*. Dostupno na: <https://www.jergovic.com/preporuke/hotel-zagorje-ivane-simic-bodrozic/>.

djeteta. Ona djeca s boljim igračkama i većom količinom istih imaju prevlast nad onima koji nemaju materijalnih mogućnosti da budu u rangu s vodećima. Tom igrom odvojen je dječji svijet od svijeta odraslih koje predstavljaju škola, država, politika, rat, roditelji i svi odrasli. To je „suprotstavljanje dječjeg imaginacijsko-stvarnoga svijeta svijetu odraslih, pri čemu je ovaj odrasli daleko banalniji i plošniji od dječjeg“ (Lipovec, 2008: 21). U biti, u romanu *Sloboština Barbie* pratimo glavnu junakinju koja ratna vremena proživljava kroz igru, bez većih trauma i stresova kao što je to slučaj u romanu *Hotel Zagorje*. Kolanovićinu junakinju najviše pogađaju problemi vezani uz igru, uz najnovije Barbie modele, odjeću i obuću za barbice te brojne druge dječje preokupacije.

3.2. Kontekst rata kao (ne)vidljivo sazrijevanje

U romanu *Hotel Zagorje*, protagonistica progovara o ratu koji je donio teške i mučne situacije njezinoj obitelji, ali i o vlastitom sazrijevanju u vrijeme rata. Govori o odrastanju, prvim simpatijama, izlascima, ljubavnim mukama, školovanju, odnosima s obitelji i prijateljima. Na početku romana infantilno pripovijeda o svojim dječjim problemima (Brkljačić, 2019) što se može vidjeti na sljedećem primjeru:

Autobusni kolodvor u Vukovaru smrdi, rano je jutro, sada sam pospana i najradije bih ostala u krevetu. Tata me nosi, iako sam velika, nosi me cijelim putem. Ima bijele hlače i plavu majicu. Rastajemo se i ljubimo u usta, onako da se prvo malo iskreveljimo, a onda kobajage poljubimo. (Simić Bodrožić, 2010: 6)

Kasnije, proporcionalno s odmicanjem radnje i sazrijevanjem junakinje, uočljive su potresne situacije i traume koje proživljava. Protagonistica Ivana nije imala pravih i stalnih prijatelja, što je uzrokovano brojnim selidbama. Majka ju je često tješila, motivirajući ju za upoznavanje novih prijatelja, ali bezuspješno. Kada joj je majka rekla da će u Zagrebu, dok počne nova školska godina, upoznati nove prijatelje, Ivana konstatira retrospektivno: „Nisam joj rekla da ne želim nove prijatelje, da nove prijatelje mrzim i da su svi prijatelji koje imam u mom životu novi jer ne stignu postati stari“ (Simić Bodrožić, 2010: 135). Upravo zbog te ogorčenosti, protagonistica se sve više osjeća odbačeno i neuklopljeno. Teško joj je bilo uklopiti se u bilo koju sredinu u kojoj se našla, što ju je i počelo obilježavati kao buntovnicu u njezinim tinejdžerskim godinama. Naravno, Ivana uspijeva pronaći neke prijatelje kao što su bile Vesna, Marina, Nataša, Zrinka. Provodi tipične tinejdžerske dane koje je obilježila velika

ljubav prema Igoru. U romanu je opisano sve ono što je bilo 'prvi put' - prva zaljubljenost, prvi mamurluk, prve laži majci da ostane duže u izlasku.

Igora sam prvi put vidjela u disko klubu Oaza. Bilo je to ubrzo nakon razdoblja u kojem smo se Marina i ja prijepodne u njezinoj sobi igrale barvikama, a poslijepodne tu istu sobu zamračile i palile svijeće za pokojnog Kurta Cobaina. (...) Satima smo premotavale kazetu a da se zapravo nijednom nismo zapitale što znači *Come as you are*, bilo je važno naučiti sve riječi napamet, makar ih ne izgovarale točno. Zapisivale smo ih na papir onako kako smo čule i to nam je bilo dovoljno. Bio je to prvi korak prema svijetu odraslih. (Simić Bodrožić, 2010: 84)

Unatoč problemu s asimilacijom u nova društva koja se neprestano mijenjaju, Ivana ima potrebu dobro izgledati, našminkati se, izlaziti. Te svakodnevnne želje i potrebe barem su ju djelomično svrstavale u 'obične' tinejdžere. Međutim, njezine najveće želje bile su teško ostvarive.

– Dobili smo stan! – *Dobili smo stan*, prolazi mi kroz glavu. Još jednom. *Dobili smo stan*. Nisam sigurna da smijem to izgovoriti. Postoje dvije rečenice koje žive negdje na nebu, one čarobne, a opet tako poznate, jer ih stalno izgovaraš u sebi. Ipak, ne znaš kako zapravo zvuče jer ih nikada nisi čuo ni izrekao na glas. Jedna je *Tata je živ*, a druga *Dobili smo stan*. (Simić Bodrožić, 2010: 177)

Kroz čitavu radnju proteže se prognaništvo koje je Ivanu obilježilo, koje je utjecalo na njezin razvoj. Želja za stanom bila je ogromna, a još veća je bila ona za pronalaskom oca. Ivanin brat često je pisao pisma državnim institucijama u kojima činjenično obrazlaže potrebu i pravo za stanom. Bilo je potrebno čak nekoliko godina da im državni aparat uistinu omogući stan. Jedna od Ivaninih želja se ispunila, ali ona druga, nažalost, nije. U svome odrastanju izgubila je djeda i baku koju su bili zaklani u Vukovaru, a kasnije joj umire i drugi djed. Uza sve traume koje je proživjela i koje su utjecale na njezino sazrijevanje, najveća je upravo gubitak oca, odnosno to što nije nikada saznala gdje je on i je li uopće živ.

Noću se ustajem, često ne mogu spavati. I ja želim otići odavde, otići što dalje, na neko mjesto gdje se neću osjećati kao da ću poludjeti. Mislim da imam neku bolest. Katkad mi srce jako preskače, utnu mi ruke, ponekad zrak ne mogu udahnuti do kraja. Možda i nemam, možda će se samo nešto dogoditi. Ne znam što, možda mama dobije rak. U posljednje vrijeme svi dobivaju rak. Možda brat nastrada u nekoj nesreći pa ćemo nas dvije ostati same. Ona se nikad ne bi oporavila. Vjerojatno bi umrla. Možda je tata još živ. Prošlo je već deset godina otkad ga nema. Ima takvih slučajeva. (...)

Prestani, prestani smjesta! To su samo misli, misli ti ne mogu ništa. Diši, diši, unutra van. Vidiš kako je lako. (Simić Bodrožić, 2010: 188)

Ovaj citat završetak je romana *Hotel Zagorje*. Upravo to neznanje i strah, ostavlja na junakinji najveću traumu koja će je proganjati jer nikada neće saznati pravu istinu.

Vrlo sličan početak kao u romanu *Hotel Zagorje* ima i roman *Sloboština Barbie*. Radnja započinje zvučnom sirenom za opasnost, a glavna junakinja Maša pakira svoj 'ratni nesesar'. Već je u samom početku radnje objašnjena ratna pozadina, kao i politička situacija u državi, ali je isto tako naglašen i materijalizam, odnosno potrošačka kultura koja će se protezati kroz čitav roman.

U koferić na Štrumfove spremila sam svoju najvrjedniju pokretnu imovinu, najvažnije stvari koje sam na smaku svijeta htjela imati uza se. Jer, ako bomba pogodi baš našu zgradu i sve postane zgarište iz kojeg će mjestimice sukljati vatra i crni dimovi, život neće izgubiti smisao ako čitava ostane moja Barbi u svom kričavo roza kompletiću s malim fluorescentnim limunima, ananasima i bananama, roza-zelenom torbicom u obliku lubenice, sunčanim naočalama te otvorenim štiklicama koje najbolje pristaju uz tu kombinaciju. I ako se, naravno, pri tom ništa loše ne dogodi bilo kojem članu moje obitelji, rodbine i prijatelja iz razreda i ulaza. (Kolanović, 2008: 15)

Jasno je vidljivo kako je vrlo detaljno opisana igračka Barbie te njezina važnost i sigurnost, dok je obitelj tek na drugom mjestu. Ovo je tipično dječje doživljavanje rata jer su upravo igračke najveće dječje blago i imovina, stoga je vrlo važno da one budu sigurne i uz njih. Iako je u romanu sadržana ratna tematika, ona je uključena pozadinski i rat je, kao takav, postao svakodnevnica na koju su svi navikli, što se vidi i u sljedećem primjeru :

Postale su te sirene nakon sedam, osam puta već nekakva rutina. Navikli smo se da kad zatule, mi se spustimo u podrum, i to ne svi. Naši roditelji sve su rjeđe išli u podrum i eventualno bi se spustili kad bi detonacije postale jače. (...) Taj rat u Zagrebu kad se na njega navikneš, i nije zapravo tako loša stvar. Dobili smo svoj prostor za igranje i vrlo često nismo išli u školu, što je bilo skroz povoljno, posebno za one lošije đake. (Kolanović, 2008: 36, 37)

Iako svakodnevnica, rat je ipak bio ukomponiran u dječji svijet – svijet igre i maštovitosti. Utjecaj rata vidljiv je kroz dječje komentiranje i izokretanje stvarnog svijeta. Primjerice, prilikom igre s barbikama, djeca iz kvarta Sloboština izokreću stvarni intervju s Jovanom Raškovićem koji je bio emitiran na radiju. Dijelove

njegovih izjava koje su čuli u emisiji montirali su kao odgovore na svoja pitanja koja nisu imala veze s ratnom situacijom koja je bila tema intervjua. Primjerice, pitali su ga koje je igračke najviše volio kad je bio mali, a odgovor je bio – tenkove. Uz to, izokretali su i reklamne slogane, zabavne emisije i književne tekstove, čak su izveli i igru političkih izbora koju su, naravno, prilagodili vlastitim pravilima igre, oponašajući tadašnju političku scenu i pokrete (Protrka, 2010). U igru je bila uključena i sama igra rata koja je rezultirala leševima barbika. Djeca su u podrumu, koji je bio glavno mjesto igre, projicirala ono što se događalo izvan zidova podruma. U središtu romana jest igra barbikama uz koju djevojčica odrasta kako radnja teče, ali pripovijedanje ovdje nije posvećeno tipičnim problemima odrastanja, kao što je to u romanu *Hotel Zagorje*. Kolanović, za razliku od Simić Bodrožić, ne opisuje prvo zaljubljuvanje, prvog dečka, bježanja s nastave i druge događaje koji su mogli biti opisani i koji su se mogli dogoditi protagonistici. Odrastanje junakinje prati se upravo kroz igru. Primjerice, junakinja *Hotela Zagorje* doživljava bol zbog prve ljubavi, a u *Sloboštini Barbie* ken pod imenom dr. Kajfeš pati jer je njegova odabranica udana za drugoga.

Posljednji dio romana pod nazivom *Zbogom Barbi!* upravo to i opisuje. Djeca iz kvarta polako odrastaju i prestaju se igrati. Barbike su postale *fuj* i *bljak* jer su djevojčice počeli zanimati druge stvari, kao što su izlasci i dječaci iz škole. Tako su na mjesto barbika uskočili drugi proizvodi popularne kulture kao što su traperice, vespe, glazbeni sastavi (npr. *Guns N' Roses*). Djeca polako odrastaju, svoje lutke predaju mlađim generacijama jer se oni s njima više ne igraju. Rat završava pa se brojni prijatelji iseljavaju iz kvarta.

Odlazile su jedna po jedna kao deset malih crnaca, iako niti jedna od njih nije bila crna Barbi. Odlazile su moje Barbike, a nekako paralelno s njima i svi ostali. Nakon Borne iz ulaza se odselila Ana P., pa Ana M., pa Dea i Tea svaka kod svog dečka, brat je otišao na stipendiju u Ameriku i tamo ostao, a kao napola oguljena krastica Kajfešova oka u zgradi smo još ostale treperiti samo Svjetlana i ja. (Kolanović, 2008: 136)

Lipovec (2008: 22) napominje kako se „rasplinjava idealni djetinji ružičasti svijet s kanalizacijskih šahtova, a formulu završetka svake bajke 'živjeti sretno do kraja života' autorica produžuje opravdanom realističnom sumnjom 'koliko god je to

moguće'.“ Djeca u igri naprave završetak kakav oni žele i to je svrha igre, a u stvarnom životu ipak treba postojati više od same želje za sretnim završetkom.

3.3. Prikaz socijalno-psihološkog konteksta

„Ivana Simić Bodrožić u svojem romanesknom prvijencu govori iz rakursa maloga ranjenog svjedoka velike povijesti poslovično neosjetljive prema pojedincima; govori s gledišta onih koji su za Domovinskoga rata prisilno odrastali na zamjenskim prostorima i u tjeskobnim egzilskim okolnostima“, navodi Detoni Dujmić (2011: 187). Takva okolina odrastanja često je neprihvaćajuća. Društveni kontekst u romanu generalno je okarakteriziran nekorektnim državnim aparatom. Država je usmjerena isključivo na vlastitu obranu, bez uvažavanja i razumijevanja za obitelji koje su otjerane u prognaništvo. Isto tako, prognanicima ne pružaju normalne uvjete za život, a na zahtjeve prognanika ne odgovaraju. Prema tome, po uzoru na vlast u državi koja ne mari za prognanike, ostali građani također počinju prognanike smatrati pridošlicama koji nisu hrvatski državljani pa ih, kao takve, odbacuju i nerijetko vrijeđaju. Ivanin brat piše brojna pisma državnim institucijama sa željama i molbama za dodjeljivanjem stana. U pismima su iznesene činjenice o maloj kvadraturi stana u kojem su na privremenom boravku, o teškoj životnoj situaciji u kojoj se nalaze i o njihovu ocu domobranu za kojega nemaju podatak je li uopće živ. Odgovora od institucija dugo nema, a kada i dođe, uglavnom je to neki poopćeni, bezlični odgovor pa čitatelj, ali i likovi, dobivaju dojam da država šalje isti odgovor svima. Pisma „jačaju element dokumentarnosti i autobiografske karakteristike teksta te kritiziraju institucije koje na njih odgovaraju nedovoljno brzo ili učinkovito“ (Ott Franolić, 2012: 117). Nadalje, u vrijeme rata veliku je uloga odigrala sama politika i imperativ domoljublja. Svi su se morali boriti za svoju državu. To se jasno vidi i u dječjem pripovijedanju, primjerice: „Znam da se posvađala s tatom, to mi je rekao brat, jer ih nije htio voziti do Vinkovaca da netko ne bi pomislio kako bježi, i da poslije, valjda taj isti netko, ne upire prstom u nas. Zato za tatu ni ne pitam, da ju ne rastužim, iako me zanima kad će on doći“ (Simić Bodrožić, 2010: 9). Došavši u Zagreb, nakon prvobitnog prihvaćanja, ubrzo je uslijedilo novo odbacivanje protagonistice iz društva.

Motala sam se oko škole i po kvartu, pokušavala skužiti spiku i nepoznate riječi, a da nikoga ne pitam i ne ispadnem glupa. Mi nismo govorili slanac, nego dugačka kifla, kulja mi je bila ružnija riječ čak i od našeg čvegera, norec je bio običan kreten, a

postojala je još sva sila purgerskih riječi koje su onda varirale od kvarta do kvarta. Njima je bilo smiješno moje otezanje, a kada sam rekla da mi je mama našla u Caritasu sasma nove farmerice umjesto trapke, donekle sam zaslužila naziv seljanke i izbjeglice. U mom novozagrebačkom razredu svi su bili jako moderni, učili engleski od šeste godine, presvlačili robu svaki dan i zvali se Lana i Borna. Među njima nisam imala prijatelja, ali zato sam u kvartu upoznala Vesnu koja je bila tri godine starija i družila se sa mnom svaki dan. (Simić Bodrožić, 2010: 28)

Odbacivanje od strane djece je očekivano, međutim, kada su došli u Kumrovec, Vukovarci su se držali uzvišeno nad Zagorcima i prozvali ih 'pajcekima'. Unatoč prvoj nadmenosti prognanika nad Zagorcima, ubrzo se javlja novo odbacivanje od profesora vjeronauka: „Šta je Vukovarci, je l' znate vi kako se čisti štala? – a onda bi sam odgovorio: Prefini ste vi za to, ali ovi seljačići su bliži Bogu jer je Isus spavao u štali, a ne u hotelu – grohotom se smijao“ (Simić Bodrožić, 2010: 51). Riječ je o izrazitom socijalnog poniženju, samim time što su to riječi profesora vjeronauka, čija je zapravo dužnost učiti djecu toleranciji, prihvatanju i pomaganju. Učitelj vjeronauka, svećenik, prikazan je kao apsolutna suprotnost svome pozivu. Uz neprimjeren vokabular, netoleranciju i vrijeđanja, svojim postupcima daje naslutiti svojevrsne pedofilske sklonosti, što se vidi u primjeru: „Nekad bi vodio ture đaka na izlete u Mariju Bistricu i tada, rijetko dobro raspoložen, posjeo bi neku od curica s pletenicama do struka sebi u krilo. Njoj bi se obrazi zarumenili i cijelim putem ne bi progovorila ništa, nego bi samo gledala u pod“ (Simić Bodrožić, 2010: 51). Jasno je prikazana slika društva kojemu je ponašanje u mnogim segmentima pogrešno, ne samo prema prognanicima, već i generalno. Ovakva socijalna zbilja obilježila je glavnu junakinju. Kako je radnja romana traje sedam godina, Ivana kasnije postaje djevojka svjesna društva u kojem živi te se počinje boriti za sebe. Svjesna je utjecaja rata na njezin život i to definitivno iskorištava. Iskoristila je svoj literarni talent i osvojila prvo mjesto na natjecanju koje joj je omogućilo upis u Sedmu gimnaziju u Zagrebu.

Sunce, dječji osmijeh, kuća, sve do jedne moje teme, imala sam o tome što reći. Odlično sam vladala finom patetikom i višesložnim riječima, a i dobro sam znala što se od mene očekuje. Optimističan pogled u budućnost bez prikazivanja izravnog krivca u mojoj jadnoj prošlosti. To je posebno dobro prolazilo kod odraslih. Na nagovor profesorice hrvatskog pisala sam sastavke za svaku prigodu, za svaki školski časopis o bilo kojoj temi s osvrtom na prognanički život. Ljudi su to obožavali, pogotovo profesori. (Simić Bodrožić, 2010: 121)

Junakinja razumije da se mora boriti za svoja prognanička prava te istovremeno, kroz manje digresije, ukazuje se na prisutan društveni stav koji se buni protiv pomaganja prognanicima. To se vidi na ulomku iz djela:

Sve dobivamo. Tako nam kažu. Vi ste dobili penzije, dobivate hranu i uvoznice, dobivate upis u školu i domove, dobivate putovanja na more, vi čak i ne hodate u dronjcima. Vjerojatno bismo trebali, jer smo prognanici, hodati okolo šugavi i musavi do kraja života. Kao da smo oduvijek živjeli tako, trebamo biti sretni što god da dobijemo. Profesionalni igrači lota. Sve dobivamo. (Simić Bodrožić, 2010: 123)

Paralelno s romanom *Hotel Zagorje*, rat obilježava i radnju romana *Sloboština Barbie*. Doduše indirektno, ali dovoljno prisutno da se jasno mogu raspoznati utjecaji rata na samu junakinju, kao i na sve likove u romanu. Kako je već ranije konstatirano, potrošačka kultura utkana u dječju igru temelj je radnje ovog romana. Međutim, utjecaj rata vidljiv je i činjenici da se igra pretvara u dječju ratnu igru, što je već objašnjeno. Društvena problematika ovog romana može se sagledati na više razina. Autorica ne tipizira tradicionalne rodne uloge, stoga se nerijetko dešava da se dječaci igraju lutkama, ali i djevojčice uspijevaju preveslati lokalne štemere braneći svog prijatelja u igri (Lipovec, 2008). U pričama o igri u romanu je naglašena moć ženskih likova, jer Barbie je itekako ženski lik, što se vidi u primjeru: „Jer Barbi može biti ama baš sve što poželi. Čak puno više nego što se može vidjeti u prospektiću i na reklamama“ (Kolanović, 2008: 24). Jasno je uočljivo da je Kolanović indirektno, samom upotrebom ženskog lika barbika, u igri postavila superiornost ženskog roda nad muškim. Međusobna socijalizacija djece prati se kroz njihovu igru, međutim, status pojedinaca koji sudjeluju u igri određen je njihovim lutkama. Odnosno, postoji podjela prema socijalnom statusu. Isti taj status određuje i veze i prijateljstva među djecom koja se lako raskinu. Odrastanje, svađe, kao i odnosi prate se također kroz igru (Protrka, 2010). Primjerice, junakinja *Hotela Zagorje* doživljava bol zbog prve ljubavi, a u *Sloboštini Barbie* ken pod imenom dr. Kajfeš pati jer je njegova odabranica udana za drugoga (Brkljačić, 2019).

Upravo dr. Kajfeš predstavlja lik koji stalno remeti igru, dječaka koji se stalno igra s djevojčicama, a zbog svojih nekusnih komentara i lošeg izgleda pretvara igru u farsu.

Dr. Kajfeš bi najviše volio nepozvano uskakati u krevete ostalih Barbika, oblačiti Barbikinu odjeću, pričati proste i seljačke viceve ravno Barbi u uho (*Mala, znaš zašto*

su u avionu stjuardese? Da se avion digne, he, he), montirati svoju glavu na Barbikino tijelo ili glasno hrkati pokazujući neučinkovitost preparata koje je kao trgovački putnik prodavao (*hmh, to je zapravo samo bila izlika da mu Barbi otvori vrata, a on bi je zatim pet puta brutalno silovao dok ona ne bi rekla keks, a ponekad pogreškom i seks što bi ga samo dodatno raspojasalo*). (Kolanović, 2008: 33)

Lik dr. Kajfeša postaje ubojica, neuslišani ljubavnik koji malo-pomalo uništava Barbie svijet. To je zapravo „slikovit citat-komentar društvene i kulturne stvarnosti“ (Protrka, 2010: 302). Dr. Kajfeš je lažnjak naspram prave i originalne Barbie. Upravo njihov odnos (original-lažnjak) prikazuje dvije krajnosti, dva različita sloja, dvije zaraćene strane. Baš kao što je to u ratu. Iako je rat u pozadini, na socijalnoj razini vidi se raslojavanje ljudi iz iste zgrade i ulaza, istog podruma, istih boravišnih prostora. S jedne strane krajnosti nameću se bogati koji kupuju najnovije proizvode konzumerizma, a na drugoj liniji krajnosti nalaze se 'lažnjaci' koji kupuju kopije na tržnici i voze stare automobile (Lipovec, 2008). Kako je roman prikaz kraja jedne države, kraja jednog političkog poretka, tako i sama radnja romana završava opisom kraja dr. Kajfeša.

(...) Elvirinu vrećicu idućeg je dana pomela d.o.o. Čistoća Zagreb na svom putu prema vječnoj spalionici i istresla Kajfešovo tijelo na hrpu zajedno s praznim ambalažama tetrapak mlijeka, milijunom opušaka, testova za trudnoću, istrošenim kemijskim olovkama, štapićima bez sladoleda, štapićima za uho, iscufanim spužvicama za pranje posuđa, tupim britvicama, praznim konzervama, kartonskim ambalažama, ljušturama dezodoransa, pohabanim četkicama za zube, iscijeđenim tubama, pokakanim dječjim pelenama, tisućama konzervi, milijunima upotrebljenih prezervativa, bilijardom izvakanih žvaka... gdje je po nekim tumačenjima ostao živjeti sretno i zadovoljno do kraja života, koliko god je to moguće. (Kolanović, 2008: 139)

Njegova sudbina jest zaborav, kao što je zaboravljena prošla država, prošli politički režim, tako je i dr. Kajfeš ostao bačen sa svim nepotrebnim, potrošenim, neupotrebljivim i beznačajnim stvarima. „Ovakav kvazihagiografski kraj može se, u maniri već prepoznatljive autorske ironije, čitati kao komentar suvremenog konzumerizma“, zaključuje Protrka (2010: 303). Završilo je i djetinjstvo, a priču o vlastitu djetinjstvu u vrijeme rata, Maša Kolanović je ispričala vođena onim kako ga je ona doživjela kao dijete. Jergović potvrđuje ovu misao u pogovoru romana tvrdeći da je Kolanović izmišljene dijelove nevidljivo utkala u roman, a *Sloboština Barbie*

„strašna je, smiješna i mračna kao djetinjstvo. Ona je posljednje djetinjstvo u Jugoslaviji i prvo u Hrvatskoj“ (Kolanović, 2008: 143).

3.4. *Stilski i jezični aspekti*

Pripovjedač u romanu *Hotel Zagorje* devetogodišnja je Ivana. Uglavnom prevladava jednostavan, svakodnevni jezik, ali koristi se i administrativni stil u dijelovima romana gdje su prikazana pisma i molbe za dodjelu stana upućene državnim institucijama. U cijelom romanu pripovijeda se u prvom licu jednine, na početku romana u prezentu, kasnije u prošlim glagolskim vremenima, pa opet pred kraj romana u prezentu (Brkljačić, 2019). Kako je na početku romana pripovjedač djevojčica, nema puno uzročno-posljedičnih veza ili dodatnih objašnjavanja, zato što ni sama pripovjedačica ne razumije što se točno, i zašto događa. „Kako je najvećim dijelom fokalizirana junakinja, njezina je vizura presudna za omeđivanje svijeta i percepciju drugih, no jasno je da ipak znanje (odrasle) pripovjedačice nadilazi vidokrug (infantilne) junakinje“, navodi Milanko (2010: 9). Odnosno, govori li se o upotrebi glagolskih vremena, prilikom upotrebe prezenta čitatelj dobiva dojam da je pripovjedač djevojčica, a kod upotrebe perfekta dobiva se dojam odrasle pripovjedačice koja se prisjeća događaja. Radi se o miješanju dviju svijesti – svijesti odrasle osobe i svijesti djeteta (Brkljačić, 2019).

Jezik kojim se književnica koristi suvremen je, svakodnevni. Uglavnom piše standardnim jezikom, iako se javljaju neke dijalektalne riječi, ovisno o sredini u kojoj se radnja zbiva. Kajkavizme koristi u dijelu romana koji se odvija u Kumrovcu, na primjer: *jel, mirišiju, crknul, lepi, pajceki, v štali, japa...* Autorica koristi u romanu i brojne žargonizme (*ekipa, tulum, profa...*), kao i strane riječi u dijelu kad Ivana odlazi u Italiju (*bambina jugoslava, ciao, cosa voi*). Ne zazire niti od upotrebe vulgularizama (*Bedača jedna! Marš, gamadi mala!, idiot, seljačino zagorska...*), a primjer upotrebe vulgularizama u kontekstu, sljedeći je: „Tata je zbunjen, mi ga gledamo, a kad zavrne rukav da pogleda na ručni sat, procijedi kroz zube. – Jebem ti sumpor, da ti jebem!!! U pičku materinu! – Počinjemo shvaćati da je sat navio krivo i da je tek deset do šest. Gleda nas jadan i kaže: – Ništa, ajmo kući“ (Simić Bodrožić, 2010: 151).

Protrka ističe: „Prva prozna knjiga Maše Kolanović, kroz četrnaest ulančanih priča situiranih u ratnu zagrebačku Sloboštinu, ispričovijedanih diskursom nedoraslog (infantilnog) pripovjedača i kolažiranih instruktivnim autoričnim crtežima,

posvećena je planetarno poznatoj lutki Barbie“ (2010: 300). Upravo takav način pripovijedanja, iz dječje perspektive u prvom licu, naglašava humor, ironiju, kao i izokretanje realnog svijeta u očima djeteta. U romanu dominira svakodnevni jezik, iako je ukomponiran i administrativni kroz radijske, novinske i televizijske priloge koji se spominju u svijetu odraslih, a djeca ih parafraziraju kroz igru. U romanu *Sloboština Barbie* sve je pisano u prošlom vremenu, stoga se uočava konstantna prisutnost autobiografskog elementa pripovijedanja (Brkljačić, 2019).

Vedrinu i humor omogućuje i upotreba suvremenog jezika, nerijetko obogaćenog brojnim leksemima engleskoga jezika, žargonizmima, ali i vulgarizmima. Engleske riječi su i očekivane, s obzirom da je radnja okrenuta popularnoj lutki Barbie, proizvodu američke kulture. Najviše engleskih riječi odnosi se upravo na imena barbika kao što su *Crystal Barbie*, *A day to night Barbie*, *Tropical Barbie*, *Aerobic Skipper*, *Bubble Bath Skipper*, *Cyndy*, *Pilot Barbie*, *Sweetheartfamily Ken* i brojna druga imena. Engleske riječi pripovjedačica koristi i u drugim prilikama, kako bi dočarala popularnu kulturu (npr. *glam*, *fun*, *removable*, *beauty sleep*, *under three years old...*). Kao i kod Simić Bodrožić, ovdje se također javljaju i kajkavizmi, s obzirom da se radnja događa u Zagrebu (*tak*, *ko zna kaj bi blo*, *kak*, *pentranje po bregima*, *pak se razme*, *naručil...*). Žargonizmi se najčešće javljaju u dijalozima tijekom dječje igre ili u razgovoru generalno, kako bi se predočio ugođaj svakodnevne zagrebačke sredine (*fuj*, *bljak*, *slatkač*, *pliz*, *fakat*, *đorati*, *cugamo*, *stara...*). Ratna stvarnost odražava se najviše u govoru odraslih, koji često upotrebljavaju vulgarizme: „Gasi svjetlo, majku ti jebem!“ (Kolanović, 2008: 25). Osim odraslih, u dječjem svijetu vulgarizme je jedino upotrebljavao dr. Kajfeš, što se vidi iz primjera: „-Ah, to ste Vi. Ja se ispričavam... Nisam očekivao... ovako jebeno seksi gospođu“ (Kolanović, 2008: 107). Vulgarizmi kod lika dr. Kajfeša su očekivani i česti, u direktnom dijalogu nešto rjeđi, ali zato u monolozima ili iznošenju njegovih misli gotovo neizbježni.

4. ODRASTANJE I SMRT

U današnjem društvu smrt je još uvijek tabuirana tema o kojoj se ne govori mnogo, a naročito se ne spominje u razgovoru s djecom. (...) Ljudi doživljavaju smrt veoma različito: neki je prihvaćaju kao normalnu pojavu i strpljivo je podnose, drugi pak na nju reagiraju vrlo dramatično i neutješno. U susretu sa smrću odrasli se rijetko pitaju kako smrt proživljavaju djeca. (Haramija, 2001: 30)

Iako u društvu još uvijek pomalo tabuizirana, tema smrti često se javlja u suvremenom hrvatskom romanu. Smrt kao prirodni dio životnog ciklusa, ima velik utjecaj na ljudsku psihu. Taj „događaj koji prije svega podrazumijeva prijelaz iz jednog stanja u drugo, iz živog u neživo, smrt je povezana s osjećajima gubitka, ali i s načinima na koji naša svijest izlazi na kraj s gubitkom bližnjih“ naglašava Kos-Lajtman (2022: 24). Tema smrti u romanu može biti uzrok ili posljedica psihičkog stanja pojedinca i njegovih postupaka. Odnosno, u suvremenom romanu može se razabrati više očista iz kojih se tema smrti obrađuje. Javlja se subjektivno, ciklično poimanje vremena i vjerovanje u važnost same ispričane priče za život pojedinca. Posljedica te promjene jest uvođenje slabog, onespoblijenog junaka (Levanat-Peričić, 2015). Stoga će se u ovom dijelu rada suprotstaviti dvije različite interpretacije gdje će smrt biti uzrok psihičkog stanja junaka, odnosno posljedica psihičkog stanja pojedinca. Roman u kojemu će smrt biti uzrok teškog psihičkog stanja glavnog junaka jest *Črna mati zemla* autora Kristiana Novaka. Komparativno uz Novakov roman, analizirat će se i roman Franje Nagulova *Bilo jednom na Divljem istoku*. Za razliku od Novaka koji postavlja smrt kao glavni uzrok traume, Nagulov smrt postavlja kao posljedicu.

4.1. *Smrt kao uzrok i posljedica psihičkog stanja protagonista*

Roman *Črna mati zemla* predstavlja zamršen odnos između istine, laži i traume. Cijela radnja podređena je mladom protagonistu, Matiji Dolenčecu, koji na početku romana proživljava traumu zbog prekida s djevojkom. „Upravo taj prekid prati i njegova spisateljska blokada, s obzirom da je Matija mladi spisatelj. Spoj boli zbog gubitka djevojke i nemogućnosti stvaranja (izmišljanja!) priče okidač je koji Matiju natjera da se prisjeti potisnute – traumatične prošlosti“, navodi Ljubica Matek (2016: 45). Ružne i traumatične događaje u životu većina ljudi želi zaboraviti. Najveći problem kod tog zaboravljanja jest to što ljudi ne mogu znati kada će se revitalizacija

tog sjećanja dogoditi. Često se dogodi kada ljudi to najmanje očekuju. Takvu sudbinu proživio je protagonist romana *Črna mati zemla* (Kolar, 2014). Matija, naime, ima problem sa sjećanjem. Ne sjeća se ničega iz svog djetinjstva, odnosno potiskuje proživljenu traumu, tako da cijelo vrijeme izmišlja kako bi popunio praznine u sjećanju na svoje djetinjstvo provedeno u Međimurju. Upravo to izmišljanje i laganje, dovelo ga je do propasti ljubavne veze s djevojkom po imenu Dina. Propast veze i blokada u pisanju, navele su Matiju da shvati što je uzrokovalo njegov zaborav na djetinjstvo.

- Ne znam. Jednostavno... stvari kojih prije nije bilo. Ne moraju imati nikakve veze jedna s drugom, ali... ne znam. Počelo je kad sam još bio s Dinom. Ispalo je da ne znam niti jednu stvar iz svoje prošlosti ispričati tak kak se stvarno dogodila. I što dalje u prošlost, tim gore. Ne znam kako bih ti to rekao. Ja pričam priče o tome, imam ih spremne kao kalupe, a da se zapravo ne sjećam baš ničega. Dina je pizdila kak sam sebe demantiram. Ispalo je da... Lažem stalno... i tak to. (Novak, 2017: 74)

Sam početak romana jest zapravo proslav u kojemu je iskazano istraživanje jednog slučaja iz 1991. godine. Te godine u roku kraćem od dva mjeseca dogodilo se osam samoubojstava u malom selu u Međimurju. Smatralo se da je ta ubojstva uzrokovao M. D. – sedmogodišnji dječak. Ovakav proslav, predstavljen sa znanstvene perspektive, najavljuje dublju povezanost s ostatkom djela. Naime, radi s o kolektivnoj traumi jednog malog sela, ali i o individualnoj traumi sedmogodišnjeg dječaka Matije. Matija Dolenčec proživio je djetinjstvo obilježeno gubitkom oca, što je uzrokovalo traumu. Rezultat te traume bila je pojava izmišljenih prijatelja koji Matiju dovode do potpunog sloma. Zbog te situacije, majka Matiju odvodi u Zagreb gdje započinju nov život, a Matija potiskuje sva sjećanja iz djetinjstva do te mjere da ih zapravo izmišlja (Matek, 2016). Protagonist romana *Črna mati zemla* shvaća da je jedino rješenje prevazići proživljenu traumu, a to može učiniti samo ako pođe putem istine.

- Ja sam mislio da sam ih ubio. Zato sam zaboravio. Stvari koje si zaboravio pričekaju neko vrijeme. (...) Postaju glasnije tek kada prestaneš, kada zaista ne znaš dalje, i tada krenu po tebe, bijesne jer si im uskratio pravo na suživot sa svim novim predmetima i ljudima koje uredno trpaš u skladište koje nazivaš svojim životom. Sada ih konačno vidim jasno i krećem prema njima. (Novak, 2017: 91)

U tom trenutku Matija se prisjeća svih traumatičnih događaja iz svoje prošlosti. Vraća se u svoje djetinjstvo. Kada je imao svega pet godina, izgubio je oca. Taj strašan

događaj toliko je obilježio dijete da je Matija jednostavno počeo odbacivati činjenicu da mu je otac mrtav.

Nisam dakle bio osobito bistar, ali se mene nije tako lako dalo preveslati. Znao sam kako izgledaju sprovodi, bili su jako slični onome što se toga dana tamo odvijalo, ali je to za mene bila samo velika drvena kutija koja je mogla biti i dobar ormar, mnogo cvijeća i vijenaca, rupa u zemlji i ljudi koji se zbog mene prave da pokapaju mojega oca. Bio je to veliki igrokaz čiji sam bio jedini gledatelj. (Novak, 2016: 102)

Dakle, Matija se ne može pomiriti s činjenicom da njegovog oca više nema, stoga smatra da je sve to jedna velika predstava. Protagonist počinje sve dublje tonuti u svoje misli, odvaja se od majke i sestre te misli da je upravo on kriv za odlazak oca, jer je bio zločest.

Imao sam nekoliko objašnjenja. Pobojavao sam se da je zbog neke svoje druge obitelji u Njemačkoj ostavio mene, mamu i sestru, pa sad svi glume da je umro kako bi ga lakše zaboravio. Tako su svi glumili i jednom ranije, kada sam htio crveno-bijele lizaljke, pa su izmislili priču da se tvornica koja ih proizvodi srušila. (...) Možda je htio vidjeti kako bih podnio da on zaista umre. Smjestio se negdje među ljudima koji su stajali kao polje crnog kukuruza na groblju i promatrao. Ako budem tužan, znat će da mi je stalo. (Novak, 2016: 103)

S takvim razmišljanjem radnja kreće dalje, ali Dolenčecove misli postaju sve tamnije i dublje. Matija se počinje smatrati odgovornim za očevu smrt. Za Matiju je bilo neshvatljivo da je njegov otac prestajao postojati kada su ga zakopali u 'onaj ormar'. Stoga se hvata za bakine priče o brojnim međimurskim legendama. Prema narodnim vjеровanjima, u rijeci Muri žive mistična bića, murske deklice, kojima je potrebno ponuditi žrtvu u zamjenu za nekog pokojnika.

Prije nego je mama došla po mene pitao sam je još što biva s mladićima koje murske deklice povuku na dno. Rekla mi je da oni ostaju tamo, ispod dna rijeke, u potpunom mraku, i čekaju da se netko živ zamijeni za njih. Možda mi to nije trebala reći. (Novak, 2016: 114)

Matija pokušava ostvariti narodnu legendu i želi žrtvovati svojeg najboljeg prijatelja Dejana Kunčeca u zamjenu za svoga oca. Tu namjeru uspio je prekinuti Dejanov otac. Nakon tog događaja, junak postaje još više povučen, odbačen od društva, i sve se više miče od realnog svijeta. Ljudi u selu počinju ga gledati kao čudaka, a on je samo tražio osobu za razgovor, kako i u romanu konstatira: „čeznuo sam za prijateljstvom“

(Novak, 2016: 143). Počinje živjeti u svome svijetu kojim upravljaju unutarnji demoni, njegovi izmišljeni prijatelji.

U književnim djelima tema je najčešće „izravno i sažeto izražena u naslovu knjige“ (Haramija, 2001: 31), a takvu situacija opisana je i u romanu *Bilo jednom na Divljem istoku*. Franjo Nagulov, autor djela, imenovao je djelo prema trenutku u kojemu se događa smrt. Naime, glavni lik romana, Zlatko Srijemac, zbog psihičkog sloma i nestabilnosti ubija vlastitog oca po uzoru na omiljen obiteljski film – *Bilo jednom na Divljem zapadu* (Sergio Leone, 1968). U ovom slučaju smrt je posljedica psihičkog stanja protagonista, suprotno slučaju u već obrađenom romanu *Črna mati zemla*. Unatoč tome što je smrt posljedica, tijekom cijele fabule provlači se želja, gotovo potreba za ubojstvom, jer svi elementi romana i zapleti upućuju na ubojstvo, odnosno smrt kao rješenje problema (usp. Buljubašić, 2021).

Zlatko Srijemac, četrdesetogodišnji stanovnik provincijskog mjesta što se voli nazivati gradom, autor triju zbirki kratkih priča i profesor književnosti, prvu je rujansku subotu započeo posve uobičajeno, odlaskom u ugostiteljski objekt *Zvezdana prašina* koji se nalazi nedaleko adrese njegova boravišta posljednjih deset godina. (Nagulov, 2020: 5)

Već na početku romana predstavljen je protagonist. Iz prvih rečenica saznaje se kako je njegov život u potpunosti predvidljiv, kako živi bez ikakvih promjena. Kroz sljedeće stranice romana sluti se junakova ogorčenost. Ogorčenost državnim sustavom, korupcijom, politikom, ali i roditeljima. Zlatko se osjeća bezvrijedno. Iako je književnik i kritičar, od toga ne može živjeti jer nema stalno zaposlenje, stoga lektorira tuđa djela koja su, prema njegovom mišljenju, puno manje kvalitete od njegovih, ipak objavljujvana. Objave njegovih literarnih uradaka nisu moguća jer on opisuje stvarno stanje realnosti. Zbog financijske nestabilnosti, često je primoran posuđivati novac od roditelja, što mu psihički teško pada jer ga otac smatra kukavicom i nesposobnjakovićem. U ovome romanu radi se o junaku koji po godinama nije ni dijete, ni jako mlada osoba pa se ne može niti govoriti o odrastanju u klasičnom, razvojnom smislu pojma odrastanja. Međutim, upravo financijski aspekt Zlatkova života, nezaposlenost i drugi elementi vezani uz Zlatkove pokušaje zaposlenja, čine ga ovisnim o roditeljima i njihovoj financijskoj potpori, baš kao da je u pitanju dijete ili vrlo mlada osoba. Stoga i ovaj nesamostalan pojedinac može biti uključen u tematiku odrastanja. Uz neuspjeli ljubavni život, Zlatko vodi samački način života.

Često odlazi u obližnji kafić održavajući upitno prijateljstvo s Popovom, kolegom iz studentskih dana, i konobaricom Jasminom koja mu je uglavnom slušatelj. Zlatko smatra da bi mu stalno zaposlenje poboljšalo sve sfere života i da bi se time uspio dokazati roditeljima, okolini, društvu (usp. Buljubašić, 2021).

– I onda se čudiš što ne možeš naći pošten posao. Eh, sine moj, ni ja ti ga ne bih dao kada tako vrijeđaš nas koji smo ginuli!

– Ti, koliko vidim, nisi poginuo!

– Pa hoćeš da poginem da bi ti srce bilo na mjestu? Hoćeš da se ubijem? To hoćeš?

– Pretjeruješ...

– Ne, ti pretjeruješ! Ti mi spočitavaš što nisam poginuo kako bi danas radio kao sav pošten svijet!“ (Nagulov, 2020: 97, 98)

Srijemac počinje kriviti svog oca za svoje loše fizičko, financijsko i duševno stanje. Politička i socijalna realnost takva je da prednost pri zaposlenju imaju djeca poginulih branitelja, dok djeca živućih branitelja to nemaju. Tu počinju prve Zlatkove nakane da prestane biti kukavica i da se pobrine za svoju budućnost, s obzirom na to da ima četrdeset godina, a upitno mu je stambeno pitanje i pitanje karijere. Želja mu je zaposliti se u Ustanovi za znanost, kulturu i društvena pitanja gdje je često volontirao kako bi si postavio poslovne temelje. Međutim, vlasnik ustanove – Ravnatelj, korumpirana je osoba i iskorištava Zlatka. U tom naumu pomaže mu prijatelj Popov, radnik u Ustanovi za znanost, kulturu i društvena pitanja. Da bi dospio na tu poziciju, a ujedno riješio i sva nestabilna životna pitanja, morao bi biti dijete poginulog branitelja (usp. Goleš Glasnović, 2021).

Prevelik psihički pritisak doveo je Zlatka Srijemca do točke okršaja s ocem. Licem u lice našli su se junak romana i sporedni lik – ratni junak, koji je svojedobno obranio grad u ratu. Srijemac je u svojevrsnoj borbi između stvarnosti i sna, hrabrosti i kukavičluka. Otac mu je dao pištolj, ali Zlatko odlučuje postati hrabra žrtva i naređuje ocu da ga ubije, dajući mu pištolj. Nije odlučio presuditi sam sebi ili ubiti oca, nego je želio da otac ubije njega.

– A što ćemo onda s poslom? – mirno ga je upitao Otac usmjerivši pištolj prema jedincu.

– Pucaj!

- Bit ćeš mrtav.
- Pucaj, zaboga, pucaj!
- Mrtvi ljudi ne mogu se zaposliti.
- Ne mogu ni živi ako...
- Ako što?
- Rekao sam da pucaš!

(...)

- Pucat ću...
- Što je? Ostaješ bez glasa? Ne možeš? Tko sada gubi?
- Sine, pucat ću...
- Nećeš, odustao si, znam, ovo je moj san, ja sam njegov vlasnik...
- Kako želiš...
- Ti nisi ratnik, ti si...
- ! (Nagulov, 2020: 169)

Navedeni citat predstavlja posljednju scenu okršaja, iako ostaje donekle otvoreno je li se on doista dogodio u stvarnosti, ili je riječ o Zlatkovoju viziji, psihičkom rasapu. Srijemčev otac u tom okršaju ostaje mrtav, upucan, a Zlatko Srijemac se nakon predočenog događaja, nađe u psihijatrijskoj ustanovi. Roman završava rečenicom: „Zlatko je Srijemac poludio.“, što je izravna intertekstualna poveznica sa završetkom poznate novele *Misao na vječnost* Janka Leskovara koja glasi: „Đuro je Martić poludio“.

4.2. Psihološki aspekti unutarnjih demona likova

U romanu Kristiana Novaka *Črna mati zemla* (2013), Zagreb je grad u kojemu se zaboravlja, grad ispražnjen od sjećanja. Samim tim, to je sigurno mjesto, udaljeno od traumatskog kronotopa. Kretanje unatrag, prema prošlosti, (...), ima za cilj rješavanje nekog postraumatskog iskustva. (Levanat-Peričić, 2015: 302)

Trauma izazvana očevom smrću kod protagonista Matije Dolenčeca izazvala je pojavu nevidljivih i često zločestih prijatelja – Hešta i Pujta. „(...) oni, u zajednici sa zamračenim međimurskim krajolikom i njegovom očuđujućom mitologizacijom prošlosti, opsjedaju djetinju svijest i postaju protagonisti bestijalnih i gnusnih prizora“, objašnjava Detoni Dujmić (2015: 63). Hešto i Pujto bit će glavni uzrok svih loših radnji što Matija radi, ali i njegova utjeha i prijeko potreban prijatelj.

Prvi puta sam ih ugledao jedne od onih zimskih večeri koje ponekad znaju zalutati u kasnu jesen, kada se više ništa ne vidi sasvim jasno i kada sam kao i uvijek pratio kako baka tjera kokoši na spavanje. Bila je pogrbljena (...) i sporo se kretala, ali je s velikom i glasnom živosti tjerala koke na spavanje u kokošinjac. Vikala je: - Hešto! Pujto! Beš tam! Hešto! Pujto! Kam te vrog nese!“ (Novak, 2017: 143)

Naime, plod Dolenčecove mašte i podsvijesti u obliku dvaju imaginarnih prijatelja predstavlja ispreplitanje istine i fikcije. Junak sam sebe uvjerava da ta bića postoje, da su stvarna poput njegove obitelji. Upravo zato oni postaju i njegova stvarnost. On ih je pozvao iz najveće dubine svoje svijesti, zato se u djelu i naglašava Pujtovo obraćanje Matiji: „fala ka si nas pozvo, mi nemremo vum s kmice ako nas nešči ne pozove“ (Novak, 2017: 145). Također, fizički izgled Hešta i Pujta u skladu je s Matijinim psihičkim stanjem. Hešto izgleda slično kao svinja, a Pujto podsjeća na ružnu, tamnu kokoš. Izmišljeni prijatelji početak su stvaranja svijeta laži. Taj svijet dječak je potisnuo odlaskom iz Međimurja, a vraćanje u taj svijet i potreba za otkrivanjem istine javila se kod ponovnog proživljavanja gubitka. Ponovni gubitak proživio je, kao što je već i konstatirano, prekidom veze s djevojkom Dinom. Ona ga je i ostavila zbog laži i izmišljanja (usp. Matek, 2016).

Zbunjenost i osjećaj krivnje za smrt oca, ali i za pokušaj ubojstva prijatelja Dejana Kunčeca, Matiju su u potpunosti udaljili od svih prijatelja.

Djeca u razredu nisu zaboravljala što sam htio napraviti Dejanu Kunčecu, nekako se to pročulo, a možda je i on svima rekao. Silno sam želio biti kao i drugi, ali tu sam šansu odavno bio propustio, znao sam to iako sam bio dijete. S druge strane, bio sam im dovoljno jeziv da me puštaju na miru. Sjedio sam sam. Barem na prvi pogled. Hešto i Pujto su i dalje bili tu, negdje u marginama vidnog polja. (Novak, 2017: 190)

Takav odnos okoline prema Matiji u njemu stvara osjećaj mržnje. Na posljetku, Matija postaje uvjeren da ta mržnja prema drugima izaziva smrt, stoga pokušava taj osjećaj u sebi zatomiti, držati ga pod kontrolom. To izrijeком i sam potvrđuje: „A još sam se

više bojao svoje mržnje i goleme moći ubijanja. Uspio sam nikoga ne mrziti sve do proljeća 1991. godine“ (Novak, 2017: 179). To proljeće 1991. obilježio je rat koji se pojavio u Hrvatskoj i izazvao traume i strah diljem cijele zemlje, pa tako i u Međimurju. Uz rat, 1991. godine u međimurskom selu događaju se neobična samoubojstva. Matija počinje vjerovati da je on odgovoran za ta samoubojstva, a iz te deluzije izvlače ga njegovi imaginarni prijatelji uvjeravajući ga da nije kriv za to što se dogodilo. Od prvog do zadnjeg samoubojstva, Hešto i Pujto tješe Matiju.

– Nej si ga ti zaklo – ponovi Hešto. – Njega su sij v seli vidli samo dok je biu veseli. Nišči je nej znau da mu dojde tou pa tam... Takša globoka žalost ka si tau nišči nemre zamisliti. Stisnulo bi ga tak ka je nej mogo nikaj, sam je ležo ali sedijo i glijedo f kmico i šteu je oditi f toto kmico. (Novak, 2017: 206)

Hešto i Pujto zapravo predstavljaju začetnike svih ideja i djela koje provodi Matija Dolenčec, ali isto tako, dostojna su zamjena onoga za čime Matija žudi. Matija se povukao u sebe jer mu nedostaje istinske ljubavi i potpore iz obitelji, pravih i iskrenih prijatelja koji bi ga utješili. Upravo to su njemu Hešto i Pujto u trenucima u kojima ih treba, a u svim ostalim trenucima oni su zločesti, unutarnji demoni koje okrivljuje za sva nedjela koje je učinio (pokolj kokoši, mačaka, susjedovog psa). Na Matijinu psihu utjecao je i gubitak najboljeg prijatelja Franca – jedinog dječaka koji se s njime htio družiti, nakon Dejana Kunčeca. „Išli smo skupa u školu i na misu. On bi pričao, a ja bih šutio i bio u svojim mislima. Kad sam išao s njim, čudno je to, išao sam i sa sobom. Kada sam išao bez njega, kao da je umjesto mene išao netko drugi.“ (Novak, 2017: 192). Franc je Matiji bio prvi pravi prijatelj nakon Dejana. Uz Franca se osjećao bolje, kao da ga razumije. Franc je počinio samoubojstvo jer je bio žrtva pedofilije. Matija je znao što se Francu događa, htio mu je pomoći, ali Franc je sam sebi presudio, stoga Matija ponovno osjeća krivnju. „Želio sam istrpiti kaznu, sada, i nestati u zaboravu“ (Novak, 2017: 264). Hešto i Pujto govorili su Matiji da su svi ljudi prokleti. Osjećaj krivnje i odgovornosti gotovo ga je otjerao u potpuno ludilo (usp. Matek, 2016).

Odmaknuo sam od sebe torbu, legao potrbuške iza ograde, da me nitko ne vidi s ulice i zario zube u zemlju, u prokletu crnu zemlju. Gutao sam je pohlepno i ljutito, kao Franc večer prije. Treba krenuti prema rijeci. Franc je zasigurno tamo i čeka me. Htio sam ga zagrliti i s njime potonuti tamo gdje je nama prokletima mjesto, u najdublji

mulj. Tamo pripadamo, grobu masnog crnog dna. (...) Slučajnost nije mogla biti ta koja nas je dovela tamo.(Novak, 2017: 268)

Taj događaj bio je prijelomni trenutak kada Dolenčecova majka počinje shvaćati koliko je Matija psihički rastresen i odlučuje otići s djecom u Zagreb. Jutro nakon tog događaja putuju za Zagreb. Matija u Međimurju za sobom ostavlja svoje teško djetinjstvo, svoja sjećanja, ali i Heštu i Pujta. „Kad sam otvorio oči, vidio sam još nakratko Hešto i Pujto. Stajali su pokraj ceste, na samom izlazu iz sela. Nisu mahali, nisu me dozivali, samo su nijemo stajali i ispratili me pogledom“ (Novak, 2017: 269).

U romanu *Bilo jednom na Divljem istoku* teški psihički ponor glavnog junaka uočljiv je i u kronološkom prikazu vremena. Naime, na njegovom ručnom satu uvijek je minuta do devetnaest sati, što prikazuje zastoj vremena u njegovom životu. Isto tako, sat koji prikazuje da su njegove životne borbe pred samim vrhuncem jest onaj u njegovom stanu. Zlatko Srijemac živi kao podstanar, a u njegovom stanu sat uvijek prikazuje pet do dvanaest. Odnosno, taj sat njegovoj podsvijesti uvijek naglašava podsjetnik da bi moglo biti prekasno, ako nešto ne poduzme po pitanju vlastite egzistencije. Općenito, sveukupna zbivanja do dvoboja s ocem podsjećaju ga da je nesposoban. Najviše ga pogađa što ne dobiva posao u Ustanovi za znanost, kulturu i društvena pitanja, jer se oko dobivanja tog posla itekako namučio.

Popov se u međuvremenu zaposlio u Ustanovi za znanost, kulturu i društvena pitanja kojom upravlja tobožnji grad, a u kojoj se i autor triju zbirki kratkih priča oduvijek želio zaposliti zbog čega je, i pored brojnih honorarnih obaveza, pristajao na volonterskoj osnovi odrađivati niz aktivnosti vezanih uz rad Ustanove čije zaposlenike, s izuzetkom Popova te još dvoje ili troje zaposlenika, entuzijizam i radni elan nisu krasili. Ugovori na neodređeno radno vrijeme, na radničku klasu djeluju demotivirajuće. (Nagulov, 2020: 11)

Unatoč htijenju da se zaposli, Zlatko zaključuje da ugovori na neodređeno demotiviraju radnike. Time se nekako pokušava bar malo psihički uzdići, s obzirom da on radi samo honorarne poslove. „Nikada prije, usprkos svemu što bi zao reći Ocu, nije osjećao toliku nemoć pred nemogućnošću dovođenja vlastitog života u red. (...) Istovremeno, kroz glavu mu je prolazilo financijsko pitanje“ (Nagulov, 2020: 75). Iako samo egzistencijalno pitanje utječe na njegovo psihičko stanje, ljubavni problemi vode istome ishodu. Njegovu ljubavnu prošlost i neslavan završetak izronila je konobarica Jasmina, koja je često u omiljenom kafiću bila glavna i jedina Zlatkova publika.

U sjećanju će mu vjerojatno zauvijek ostati Jasminine jadicovke s obiteljskom situacijom i suprugom od kojega se namjerava razvesti kada za taj korak skupi dovoljno snage. (...) U sjećanju će mu ostati i njezina pitanja poput *kako to da se nikada nisi oženio? I planiraš li?* Njegovi su odgovori glasili *ne znam* i *teško* ne želeći vraćati se na dogovoreni rastanak začinjjen bijegom nesuđene bolje polovice u policajčev zagrljaj... (Nagulov, 2020: 77)

Ljubavna bol je očito jaka, ali i zatumljena u Zlatku, stoga niti ne pokušava više voljeti stvarne osobe. Draže mu je gledati golišave fotografije djevojaka u tjednim časopisima. Svjestan je da ga fiktivna djevojka ne može povrijediti. Kroz zaredane neuspjehe, Srijemac je odbačen od oca branitelja koji ga smatra nesposobnim, od društva, od prijatelja i od vlastite budućnosti. Izgubio je i vjeru u Boga, iako je nekad često odlazio na nedjeljne mise. Konobarica Jasmina jedina je točka u životu za koju je siguran da će ga saslušati. Međutim, netom prije okršaja s ocem, Srijemac je bio pretučen od Jasmininog muža, zbog pijanstva. Napio se u kafiću i „uz bijes i osjetivši poniženje, ni ne pogledavši je dobacio da je mogla naći boljega“ (Nagulov, 2020: 154). Nakon što je dobio batine, san mu se pretvorio u stvarnost. Scena iz omiljenog filma postala je stvarnost. Scena koja će mu život promijeniti u potpunosti i smjestiti ga u psihijatrijsku ustanovu (usp. Goleš Glasnović, 2021).

4.3. Likovi u društvenom kontekstu

Radnja romana *Črna mati zemla* započinje u sadašnjosti. Matija Dolenčec tridesetogodišnjak je koji je prekinuo s djevojkom i nalazi se u krizi pisanja. Naime, on je uspješan pisac koji je zaposlenik u jednoj državnoj agenciji. Ovdje se može uočiti negativna profilacija društvas obzirom na neke aktualne fenomene današnjice. Naime, upravo zanimanje glavnog protagonista naglašava „društveni parazitizam, dobro plaćeno uhljebljenje koje ne zahtijeva pretjeran radni angažman“ (Alajbegović, 2013: 104). Dolenec, iako radi u državnoj agenciji, uspijeva pronaći vremena za pisanje svojih knjiga – na poslu. To jasno pokazuje količinu rada i napora uloženog u posao za koji je junak plaćen. Isto tako, njegovi prijatelji bave se poslovima kojima nisu zadovoljni. Radi se o marketingu, organizaciji događaja, prodaji nekretnina i slično. Usprkos tome, uočljiva je i pohlepa unutar njegovog društva zato što svi ti poznanici, iako rade poslove koje ne vole, uživaju u svim benefitima koje im ti poslovi donose.

Nadalje, u krugu tih ljudi bila je i Dina Gajski, Matijina djevojka. Dio romana pod naslovom *Sakupljači sekundarnog otpada* većinski se odnosi na opis Dine i njezina odnosa s Matijom. Naglasak je stavljen na veliku ljubav, bez izostavljanja erotskih dijelova i razgovora, ali i na uzrok propasti te veze. „Dina Matiji nije bila fatalna žena. Ako se išta može nazvati fatalnim, onda je to način na koji je uspio razvaliti tu vezu u kojoj je imao ljubavnicu, obožavateljicu, prijateljicu i najvećeg saveznika u jednoj jedinoj osobi“ (Novak, 2017: 31). S Dinom je sve bilo podnošljivo, a upravo njezin odlazak natjerao je Matiju da se suoči sa samim sobom, ali i s društvom.

Retrospektivno vraćanje u djetinjstvo jasno odaje sliku međusobnih odnosa seljana u selu, odnosa seljana prema Matiji, ali i unutarobiteljskih odnosa. Nakon gubitka oca, Matija nije dobivao potrebnu podršku od strane obitelji, posebno od majke. Majka ga je, u pokušaju zaštite, isključivala iz tijeka njihova života (usp. Matek, 2016). Upravo ovakav odnos s majkom pojačavao je traumu koju je dijete proživljavalo, a u pojačavanju te traume nije odmogla niti ruralna sredina u kojoj su živjeli.

Sredina koja nije imala razumijevanja za poteškoće djeteta koje se ne može suočiti sa smrću oca, djeteta kojemu je bila potrebna pomoć. Umjesto pomoći dobio je nerazumijevanje, izrugivanje i odbacivanje, kako od vršnjaka, tako i od odraslih, a podbacili su i ostali koji su mu mogli pomoći (škola, socijala, policija i crkva). (Kolar, 2014: 191)

Taj problem ruralne, neshvaćajuće sredine isplivao je na površinu kada su se u selu počela događati samoubojstva. Tu je zapravo prikazana tipična društvena sredina jednog malog međimurskog sela. Seljani su, što direktno, što indirektno, okrivili Matiju Dolenčeca da je uzrokovao samoubojstva jer se tada nalazio u blizini osoba koje su ih počinile. Međutim, mentalitet seljaka nije mogao shvatiti pravu istinu. Postavljanjem prikazanih događanja u povijesni kontekst, valja naglasiti da je to vrijeme početka rata. U selu, ali i šire, vlada siromaštvo, recesija, nesloboda od strane državnost aparata, strah od vladajućih. Uz to, događaju se i samoubojstva. Okolnosti samoubojstava obuhvaćaju brojne uzroke: zlostavljanja, usamljenost, bračne prevare, depresiju, pedofiliju itd.

Milica je odgledala tu scenu do kraja, vidjela je kako je dječaku gurnuo dva prsta jedne ruke u usta i kako ga drugom rukom drži za kosu, gledala je kako pušta da dječak padne kao pretučeno pseto, kako dolazi do zraka i kako vlastitom znojom

majicom briše govno s kurca. (...) Naposljetku je gotovo sa smješkom, nakon što je provjerila spava li Mladen i je li dijete dobro, legla u kadu, uzela škarice za nokte i dva puta duboko zarezala u meso. Postalo joj je hladno kad je vidjela kako krv otječe, no bila je sretna što je Mladen ne gleda i što joj sada više ne može ništa. (Novak, 2017: 236, 237, 238)

Na primjeru ovog kratkog dijela jasno je vidljiva društvena zbilja sela. Detaljno je opisano silovanje, odnosno pedofilija, i nemogućnost prihvaćanja takve situacije od strane pedofilove žene koja si je oduzela život. Dakle, samo nepriznavanje istine od strane društva, utječe na Matijinu svijest jer zbog pritiska koji dolazi iz okoline, da se slučajevi razriješe, junak sve više osjeća krivnju zbog događaja u selu. Takvo toksično društvo, kolektiv koji nije dublje razmišljao o posljedicama, okrivilo je dijete za brojna ubojstva. Nadasve, to je rezultiralo preseljenjem Matijine obitelji u Zagreb i bacanjem uspomena djetinjstva u zaborav (usp. Kolar, 2014).

Suprotno Novaku, Nagulov u svome romanu radnju ne seli na drugo mjesto, ali i ne imenuje mjesto radnje, nego protagonist, opisujući se, konstatira da je on „stanovnik mjesta što se voli nazivati gradom“ (Nagulov, 2020: 5). Takav negativno intoniran prikaz mjesta radnje upućuje na lošu političku situaciju u gradu, kao i nezavidnu socijalnu realnost u širem smislu. Kritika suvremenog društva koje je korumpirano, neodgojeno i apatično. Tijekom čitavog romana Nagulov kritizira društvo i političke aktere osvrćući se na svoje tri priče u kojima se bavi aktualnim društvenim i političkim temama kao što su odnos prema Bogu, umjetna inteligencija u budućem književnom stvaralaštvu, revizionizam i slično, pri čemu se oslanja na brojne činjenice kojima potkrjepljuje svoje stavove. (Goleš Glasnović, 2021)

Poistovjećivanje legaliteta i legitimiteta starom je nimalo slučajnom logikom omaškom zahvaljujući kojoj je formiranje struktura u okviru javno-državnoga sektora i moguće. Tako je Boris Šimunović postao direktorom, a kasnije njegov nasljednik Ravnatelj Ustanove. Tako će, kada ustreba, u istoj Ustanovi posao dobiti i čistač ili čistačica, jer u mjestu što se voli nazivati gradom ni čistiti govna za drugima nije moguće bez povlačenja moćnika za rukav. Na njima je procijeniti čijim će zaposlenjem posljedično profitirati i oni sami. (Nagulov, 2020: 133, 134)

Negativan odnos prema društvenoj klimi prikazan je i kroz imenovanje likova. Većinom su likovi predočeni općim imenicama napisanima velikim slovom (Mama, Otac, Ravnatelj, Autor, Nakladnik), izuzev Zlatka, njegova prijatelja Popova,

konobarice Jasmine, djevojke Zvezdane s fotografija u novinama. Uz kritiku društva općenito i državnog aparata, kontrastno su prikazani i odnosi među likovima. Zlatko-Mama, Zlatko-Ravnatelj, Zlatko-Nakladnik, Otac-Mama, Otac-Ravnatelj odnosi su koji prikazuju karakterne suprotnosti. Isto tako, prilikom prikazivanja razgovora, uvijek je riječ o dijalogu dviju osoba. Treće osobe u razgovoru gotovo da i nema, ako se i pojavi, vrlo je neutralna i nenametljiva. To je najizraženije u obiteljskim razgovorima između Zlatka, Mame i Oca.

– A gdje bi ti da bude stožer? Na cesti?

– U Mažuranićevoj 15 sigurno ne.

– Nemojte se samo svađati... – bezuspješno se na trenutak ubacila Mama.

– Ti šuti! Još nisi pristavila tanjure? Što čekaš? – svojoj je ženi star Srijemac uspješno, kako je to volio isticati, dao do znanja gdje joj je mjesto nastavivši razgovarati sa sinom. (Nagulov, 2020:41).

Već same opće imenice koje im je dodijelio opisuju karakterni kontrast. Mama i Otac. Mama je topli naziv za majku, prisan. S druge strane, oca ne naziva Tata nego Otac, što izražava strogoću, distanciranost. Naglašene su i patrijarhalne vrijednosti u obitelji, stoga majka nema pravo izlagati svoje mišljenje. Kao što je vidljivo i u netom predočenu citatu, Otac Mamu vrlo brzo ušutka, naglašavajući svoju muškost i poziciju glave obitelji. Mama je osoba koja se prestala boriti protiv takvog režima, stoga se nakon svake Očeve opaske povlači ispred televizije ili u kuhinju (usp. Buljubašić, 2021).

– Koji je tvoj problem?!

– Ne viči – uplela se Mama ni ne okrenuvši pogled od posuđa koje je prala – ružno je.

– Ti šuti tamo! Uvijek mu držiš stanu! Zato je takav! Što ga braniš? (Nagulov, 2020: 50)

Što se tiče Srijemčeve prijateljske okoline, tu se ističe njegov prijatelj Popov i konobarica Jasmina. Iako se u početku dobiva dojam da će konobarica u kafiću *Zvezdana prašina* postati Zlatkova prisnija prijateljica, odnosno ljubav, to se ne događa. Zlatko se ipak odlučuje za platonsku ljubav prema djevojci koja se

fotografirala polugola za novine. „Nabasao je na devetnaestogodišnju Zvezdanu u toplessu za koju je pisalo kako su joj hobiji joga, trčanje te izrada selfija, a čiji se široki osmjeh činio iskrenijim od ozarenosti preostalih Trekkeja pri pomisli na federacijsko preticanje stvarnosti“ (Nagulov, 2020: 7). Naime, riječ je o društvenoj kritici suvremenih vrijednosti koja je izrečena ironijom. Zlatko se zaljubljuje u fizički izgled koji je dobro medijski prezentiran, dok je zanemarena psihička, duševna dimenzija osobe jer Zvezdanu nikada nije upoznao, nikada nije s njom razgovarao. Njemu je jedino bitan njezin fizički izgled, sve što zna o njoj jest njezina kratka biografska bilješka ispod fotografije u novinama. Kako suvremeno društvo sve više vremena provodi u virtualnom svijetu, lako se iskrivljuju prave vrijednosti, stoga je time izrečena kritika društva kojemu je prioritetan fizički izgled. S druge strane, Jasmina je njegov vjerni slušatelj i prijatelj. Usprkos tome što joj je stalo do Zlatka, njezin muž od kojega ima namjeru otići, ipak je dovodi u situaciju u kojoj Srijemcu ne pomaže. Jasminin muž pretukao je Zlatka ispred *Zvezdane pašine* zbog Zlatkove provokacije.

Nakon toga ni Jasmina mu nije mogla pomoći. Iako je čuo njezino ogorčeno *nemoj!*, a nešto poslije i *dosta je!*, završio je ležeći pred ugostiteljskim objektom Zvezdana prašina, pretučen kao antifašistički spomenik, ostavljen da dođe k sebi ili podlegne batinama koje su ga, u kombinaciji s noćnom hladnoćom te udjelom alkohola u krvi, mogle koštati života. (Nagulov, 2020: 154)

Nadalje, u Zlatkovojoj okolini veliku ulogu igra njegov prijatelj iz studentskih dana, Popov. O Popovu čitatelj ne saznaje puno, osim da radi u Ustanovi za znanost, kulturu i društvena pitanja, da je studirao sa Zlatkom i da voli sport, kao i Zlatko, posebice boks. Popov često dolazi do Zlatka dajući mu savjete vezane za natječaj za posao u Ustanovi. Popov je odigrao veliku ulogu i na kraju romana, kada se Zlatko nalazi u ustanovi za mentalne bolesti. Obećao mu je biti na usluzi, zato što se osjećao krivim za situaciju koja se dogodila, jer je upravo Popov Srijemcu davao nadu za zaposlenje i promjenu budućnosti.

– Ali dobro je, drži se, ne moraš se brinuti. Ja ću je posjećivati kada god budem u prilici – zaključio je Popov, primijetivši da je Zlatku počela podrhtavati donja čeljust, te ga primivši za ruku – Za to što se dogodilo ti nisi kriv. Otac ti je, nažalost, sam povukao obarač. Ovdje si iz drugih razloga i kada ti bude bolje, izaći ćeš. A onda ćeš vidjeti kako dalje. Ja ću ti probati pomoći. Razgovarat ću s Nakladnikom. Bez obzira na sve, vjeruj mi, nastojat ću ga uvjeriti da bi od daljnje suradnje s tobom imao koristi. (Nagulov, 2020: 174)

4.4. Stilski i jezični aspekti

Roman *Črna mati zemla* sastoji od pet akronološki poredanih dijelova, pisanih različitim stilovima – *Proslov*, *Sakupljači sekundarnog otpada*, *Kako nacrtati učomas*, *Kutije za bijes i Epilog*. „Novakov roman temelji svoju priču o traumi na sjecištu legendi, spoznaja o ljudskoj prirodi, znanstvenih istraživanja i, nadasve, lijepe književnosti“ (Matek, 2016: 57). *Proslov* je napisan znanstvenim stilom u kojem se prikazuju činjenice vezane uz samoubojstva osmero ljudi u jednom međimurskom selu 1991. godine, a *Epilog* je napisan u obliku razgovora između Matije i Dine. Između tih dvaju dijelova leži priča o odraslom Matiji te priča o traumatičnom djetinjstvu s elementima kriminalistike (Brkljačić, 2019).

Ova je proza autentična i inventivna upravo zbog sustavno provedena jezična raslojavanja: od standarda kojim se pripovjedač obraća čitatelju do međimorskog dijalekta na kojem teče komunikacija među ruralnim likovima u većinskomu dijelu teksta, a tu je, u manjoj mjeri, i urbani govor mladih. (Detoni Dujmić, 2015: 63)

U prvom dijelu romana (*Proslov*, *Sakupljači sekundarnog otpada*) prevladava standardni jezik i zagrebački urbani govor, uz pokoji kajkavizam međimorskog kraja (*Saka rit dojde na šekret, Dojšo si po mene...*). U dijelu romana gdje se opisuje odnos s Dinom, nerijetko su korišteni erotski vulgarizmi i engleske riječi (*guženje, nježnik, stidnica, seks, koljenom u jaja, sise, boli me kita, fuck it harder, fuck this pussy...*). Daljna radnja seli se iz Zagreba u Međimurje, pa se i jezik mijenja. Tako da je središnji dio romana (*Kako nacrtati učomas*) ispričan većinski na dijalektu, uz standardni jezik na kojemu su pisana pojašnjenja ili razmišljanja lika. Korišten je mjesni govor sela u gornjem Međimurju koji pripada kajkavskom dijalektu. Leksemi koje je Novak koristio, primjerice, jesu sljedeći: *bauk i bogme, beteg, jafkati, krjedi, mrckati, nikši, skuporitjak, ščava, škatula, vum, pudauč, pok, delati se norca, kapa palamudiš...* Također, dijalektalni vulgarizmi česti su u razgovoru između mještana (*cecek, cuca, kurac, zizek, zdigno mi se je, ve bum ti dreka nutri porino, pofukaj mene, f črno mater zemlu te zatučem, kusa jena, naj ga tij isto jebati...*). Ovakvo korištenje autohtonog međimorskog govora i jezika stvara autentičnu atmosferu i poneke traumatične situacije ublažava tako da čitatelj ne dobiva direktan dojam grozota koje su opisane. Svi ti događaji zbog jezika su ublaženi jer je gotovo uvijek u razgovoru ubačena neka poštapalica ili autohtona psovka. Upravo korištenje dijalekta omogućava izvorno prepričavanje kojim se prikazuju i svjetonazori seljana. „Tim se jezičnim registrima

rekreiraju promjene u diskursima, u emocionalnim stadijima, postižu se žanrovski i stilski prijelazi, skokovi iz fikcije u faksiju, rekonstruiraju se ambijenti, krajolici i portreti, oni prenose književne refleksije i humor“, zaključuje Detoni Dujmić (2015: 63).

Nagulov svoj roman *Bilo jednom na Divljem istoku* dijeli na jedanaest poglavlja koja su imenovana brojkama. Međutim, svako poglavlje moglo bi se nasloviti na osnovi glavnog događaja u poglavlju. Recimo: Susret s Ocem, Susret s Ravnateljem, Obiteljski ručak, Dvoboj, Susret s Popovom, i tako dalje. Roman zahvaća kronološki raspon od od mjesec dana. Cijeli roman pisan je raskošnim, gotovo baroknim stilom koji karakterizira redanje višestruko složenih rečenica bogatih stručnim, znanstvenim i umjetničkim izrazima. Upravo zbog toga čitatelj često dobiva dojam da su opisi i monolozi u romanu, zbog opširnih rečenica, na granici suvišnog, smatra Goleš Glasnović (usp. 2021).

Jezik romana standardni je, a stilsku specifičnost i univerzalnost značenja daje upotreba imenica, posebno općih, što ima i ironijsku notu. Vlastita imena koncipirana su prema važnosti i odnosima s glavnim likom. Jedino je protagonist imenovan punim imenom i prezimenom – Zlatko Srijemac. Ostali likovi imenovani su prema određenim kategorijama. Muški likovi imenovani su samo prezimenom (Popov, Marković, Pranjić), ženski likovi isključivo samo imenima (Jasmina, Zvezdana, Vesna...). Ostali likovi imenovani su općim imenicama s obzirom na odnos koji imaju prema protagonistu ili prema funkciji koju nose (Mama, Otac, Ravnatelj, Nakladnik). Sama upotreba takvog načina imenovanja likova, korištenje općih imenica bez ikakve konkretizacije, i specifičnog ironijskog stila koji se pritom ispoljava, prenose čitatelju atmosferu društva koje Nagulov prikazuje. Kroz ironiju, pisac prikazuje veliku dozu društvene kritičnosti pridajući manju važnost pojedinim likovima koje imenuje općim imenicama. U pojedinim dijelova romana, u dijalozima, javljaju se i pokoji vulgarizmi (*Sranje!, Idi k vragu!, Pucaj, dovraga!...*) koji imaju funkciju naglašavanja svakodnevnog, realnog života u gradu.

5. ODRASTANJE I ISKLJUČENOST

Velik društveni problem predstavlja isključenost pojedinaca iz društva koji se po bilo kojem kriteriju razlikuju od ostatka društva. Premda u ovoj problematici vodeću ulogu imaju žene, muškarci također nisu izuzeti. Očiti društveni jaz stvara podjela na klase, na bogate i siromašne, ali o tim problemima govori se svakodnevno. Rjeđe se govori o problemu intimne isključenosti, o stereotipiziranju rodnih uloga i identiteta. „Nema sumnje da stereotipe o spolnim ulogama regulira i oblikuje društvo, i da oni uglavnom odražavaju stanje društva u cjelini“ (Zima, 2002: 82). Suvremeno društvo diktira norme i standarde kojima želi oblikovati pojedinca od rođenja. U slučaju da pojedinac odluči prkositi nametnutim ulogama, mora biti psihički vrlo stabilan i spreman na društvenu isključenost. „Pitanje identiteta i njegove tvorbe tema je koja u posljednjih nekoliko desetljeća zaokuplja sve veći broj sociologa, psihologa te feminističke i književne teorije“, ističe Mikulan (2019: 22). Stoga, daljnji život pojedinca ovisi prvobitno o prihvaćanju njemu najbliže okoline – obitelji. Ako je već i obitelj odbacujuće nastrojena prema pojedincu, za očekivati je da će pojedinac pokazivati neke obrambene mehanizme, da će se zatvoriti u sebe ili, naposljetku, da će biti u teškom psihičkom stanju.

U ovom dijelu rada komparativno će se analizirati dva slučaja zaključanosti i isključenosti. Riječ je o dvije protagonistice, iz različitih obitelji. S jedne strane primjer nam je junakinja Lucija u romanu *Sinovi, kćeri* autorice Ivane Bodrožić, a s druge strane junakinja Nela u romanu Nore Verde *Moja dota*. Lucija k odrasta u gradskom, urbanom okruženju, a Nela u Dalmaciji, gdje nerijetko boravi u maloj otočkoj sredini). Kako su junakinje reagirale u sukobu s društvenom isključenosti i borbom s vlastitim rodnim identitetima te kakvu su ulogu pritom odigrale njihove obitelji, razmatrat će se u narednim potpoglavljima rada.

5.1. *Problematika obitelji, patrijarhalne vrijednosti i sociološki parametri*

Na tome fonu može se čitati i roman *Sinovi, kćeri*, premda on ne funkcionira samo kao društveni roman nego i roman o disfunkcionalnoj obitelji, o pojedinačnim sudbinama sputanima patrijarhalnim obrascima, također roman o ljubavi, o nemogućnosti samoostvarivanja, roman o boli, tijelu, sramu i krivnji. (Buljubašić, 2021: 70)

Roman *Sinovi, kćeri* Ivane Bodrožić trodijelan je i uobličen iz perspektive triju pripovjedača koji stupaju u međusobne odnose. Riječ je o djevojci Luciji, njezinu partneru Dorianu i Lucijinoj majci. Početak romana, početak pripovijedanja, ali i otvaranje životne sudbine nepokretne Lucije koja leži u bolničkom krevetu, prikazan je obraćanjem majci i priznavanjem istine samoj sebi: „Moja draga mama. Najradnije bih joj sjela u krilo i sve priznala. Ali to sada više nije moguće“ (Bodrožić, 2020: 7). Naime, Lucija je doživjela automobilsku nesreću i dijagnosticiran joj je sindrom zaključanoga čovjeka. Točnije, jedino može micati očima gore-dolje, lijevo-desno. Potpuno je svjesna svega i sve razumije, ali ne može se kretati niti govoriti. Pripovjedačica Lucija prepričava svoju životnu priču vraćajući se u prošlost, s naglaskom na izoliranost, bol i patnju. U tom prisjećanju najveća pažnja usmjerena je na njezinu vezu s Dorianom, obiteljske razmirice u sukobima s majkom i bratom Tomislavom i na kratka sjećanja na oca koji je počinio samoubojstvo (usp. Buljubašić, 2020).

Sedam godina stariji, pravio bi nam obrok. „Jedi“, obrecnuo bi se na mene hladno glumeći autoritet. „Jedi, glupačo!“, tada bi bivao sve glasniji, a ja bih slinila na odjeću uz jecaje i uzdahe. (...) „Nećeš, ha? Zini!“ Jednom mi je pokušao nagurati ružičasto meso kroz zatvorena usta. Ruke mi je držao na leđima uklještene u svoju veliku šaku, i sjeo na mene. (Bodrožić, 2020: 24)

Lucijin brat Tomislav odmalena nije Luciju prihvaćao kakva jest – drugačiju. Lucija nije podnosila meso, a on ju je prisiljavao da jede. Već je tu lociran primjer patrijarhalnih vrijednosti, s obzirom da je Tomislav stariji rat pa predstavlja autoritet, a ujedno je i muško, stoga prisiljava Luciju da jede meso, kao što to društvo očekuje. Kako odrastaju, Tomislav i Lucija sve su više razdvojeni i nemaju normalan bratsko-sestrinski odnos. Patrijarhalne vrijednosti, koje su prema Tomislavovu uvjerenju jedine svrhovite, udaljile su braću do te mjere da je Tomislav Luciju gotovo i izbacio iz vlastitog života. „Oko vrata je nosio krunicu, a retrovizori njegova automobila bili su presvučeni šahovnicom, moj brat je bio duboko prestravljen idejom da će mu izjednačavanje Oljine i Dijanine ljubavi s ostalim ljubavima u našoj zemlji oduzeti Boga i Domovinu“ (Bodrožić, 2020: 106). Upravo zbog toga, Tomislav Luciju nije mogao prihvatiti, barem ne pravu i prirodnu Luciju - homoseksualku koja je u vezi s Dorianom. Dorianom koji je bio muškarac zarobljen u tijelu žene. Tako je Tomislav i reagirao kada je došao u bolnicu kod Lucije, na majčin nagovor. „Tomislav glasno

uzdiše, procijedi jedno: „O jebote život“, zaboravlja da čujem ili možda ne: „Njoj bi trebalo skratiti muke.“ Mama počinje plakati“ (Bodrožić, 2020: 107).

Lucijina majka i sama je prošla životni pakao. Rodila je Tomislava sa samo devetnaest godina, došla je u izrazito strogu patrijarhalnu obitelj. Cilj joj je zadržati obitelj na okupu, ali to ne uspijeva zato što ne zna što se s Lucijom uistinu događa. Nakon što je pretrpjela postporođajnu depresiju bez ičije pomoći, trpi ponižavanje od strane muževih roditelja.

Hoće da mu perem noge, nisam to ni svome ocu radila, stojim u raskoraku na sredini memeljive trpezarije, u raskoraku između klečanja kod nogu starca, pranja stopala zadebljale kože koja sličje na kopita, i kolijevke iz koje stenje grumen života koji je izašao iz mene, u raskoraku između sebe i svoje nove uloge u životu za koju su me oduvijek pripremali“ (Bodrožić, 2020: 202)

Takav težak život ostavio je traga na Lucijinoj majci. Nije imala muža koji bi ju spasio od teškog zapovijedanja i omalovažavanja od strane Staroga i Stare (svekra i svekrve), a njezina jedina uloga bila je biti ponizna domaćica i stroj za rađanje, za to je bila, kao što je navedeno u citatu iznad, oduvijek pripremana. Prvorođenac Tomislav, pokupio je patrijarhalne vrijednosti jer su ga Stara i Stari odgajali da treba biti muškarčina i treba znati odgovoriti ženi tako da zna gdje joj je mjesto. Tomislav je majku okrivio za smrt oca i nije joj niti na sprovodu pružio oslonac, a tada je i sama shvatila da je izgubila svog sina. Buljubašić pojašnjava: „(...) i Lucijina mama odčitava se kao sputana, potlačena i kontrolirana žena, ona kojoj su drugi skrojili životne putove“ (2021: 71).

Očinska figura koja bi trebala držati obitelj na okupu i pružati podršku, razumijevanje i ljubav, nije postojala. Odnosno, Lucijin otac dolazi iz strogog patrijarhata, ali o njemu se u knjizi ne govori mnogo. Saznaje se kako se nije mogao nositi s posljedicama ozljeda i invalidnosti koju mu je donio rat.

Od njih tridesetorice koji su upali u zasjedu, desetoro ih je preživjelo. Ranjenici su transfuzijom dobili krv zaraženu hepatitisom jer nije bilo vremena za testiranje i, pored invalidnosti, ostali su doživotni bolesnici. Od njih desetorice danas su možda živa trojica. Od sedmorice pokojnih, četvorica, među kojima je bio i moj otac, sami su donijeli odluku o vlastitom kraju.“ (Bodrožić, 2020: 86)

Ovako disfunkcionalna obitelj Luciji niti nije mogla biti oslonac i podrška u njezinoj različitosti. Djetinjstvo i odrastanje koje je provela s njima nagnalo ju je na

zaključavanje u sebe. Lucija se ogradila i od društva, od prijatelja, od okoline. Iako je mjesto radnje zagrebačka sredina, što je sinonim za nešto liberalnije društvo od zadrtilih, ruralnih područja, zagrebačko društvo nije prihvaćajuće prema drugačijima. Posebno ne prema homoseksualcima. Nakon nesreće dobila je dijagnozu pod nazivom sindrom zaključanog čovjeka, što je zapravo fizički prikaz njezinog psihičkog stanja prije nesreće. Zaključanost prema svijetu, prema obitelji.

Usporedno s Ivanom Bodrožić, Nora Verde piše roman *Moja dota*. Radnja smještena u osamdesete godine dvadesetog stoljeća odvija se većinom u Veloj Luci, odnosno u znatno manjoj mjeri u Splitu. „Nela, djevojčica iz radničke obitelji koja živi u Splitu sa samohranom majkom, ljeta provodi na otoku, u Veloj Luci, (...) u skromnom, težačkom, ali gotovo idiličnom ozračju kod voljene babe“ (Šobota, 2022: 219). To je roman o odrastanju djevojčice Nele koja jako voli svoju baku. Unatoč iznimnoj ljubavi prema baki, protagonistica Nela nalazi se u obitelji rastavljenih roditelja, zbog čega prolazi teške trenutke, a kada je na ljetovanju u Veloj Luci kod bake, tad se suočava s barbom koji joj nameće patrijarhalne vrijednosti.

To popodne sam dobila prve velike batine od barbe. Čučala sam uplakana ispod stola u tinelu i, držeći se za koljena, kovala strašan plan: pisat ću i pokazat ću im! Priviđalo mi se oslobođenje koje će iz tog pisanja doći kada jednom budem za sebe mogla reći da sam pisac. Ajme, kako će to biti dobro, govorila sam zaneseno u sebi i maštala. (Verde, 2021: 7)

Već na početku romana uočljiv je karakter protagonistice. Ona je prkosna i inatljiva. Odmalena odbacuje nametanje vrijednosti. „Verde sa sobom donosi bijes i prkos kao dotu, ali ga u *Doti* nadrašta, proširuje od bunta prema nasilju i patrijarhatu ka buntu prema imperativu roda i klase“ (Šobota, 2022: 219). Naime, bakin sin – barba, provodi patrijarhalno vođenje obitelji. On je glava kuće i sve se podređuje njemu: on dijeli poslove, prvi jede, sjedi na čelu stola, daje dozvole za sve što će se raditi, naređuje i, nadasve, prezire prkos i pregovore na njegove zapovijedi. Barba je osoba koja ne razumije Nelinu različitost, ne voli njezinu ljubav prema čitanju romana i prema pisanju, i ne želi prihvatiti njezinu sklonost proturječenju. Upravo zbog promicanja patrijarhalnih vrijednosti, barba Nelu kažnjava gotovo svakodnevnim batinama, odnosno nasiljem. „Barbine batine moj su tečaj profesionalne orijentacije, od tog se dana, musava i srdita, kalim u zanimanju osvetnice perom“ (Verde, 2021: 13). U

odnosu na barbu i njegovo nasilje, Nela mu pruža otpor pisanjem, čitanjem romana i pregovaranjem, što barbu izričito nervira i njihov odnos vrti se u krug.

Kao što Nelin odnos s barbom, koji čini njezinu širu obitelj, nije dobar, tako je i s užom obitelji. Nela živi u Splitu sa samohranom majkom jer su njezini roditelji rastavljeni. Odnos s majkom prikazan je kao hladan odnos jer ne razgovaraju često, ako i razgovaraju, majka odgovara vrlo kratkim odgovorima kao da ju ne zanima ono što joj dijete govori. Okarakterizirana je kao prezaposlena žena koja spaja kraj s krajem po pitanju financija, a zbog prezaposlenosti često ima glavobolje koje joj služe kao izgovor za izbjegavanje komunikacije s Nelom (usp. Adilović, 2022).

Volim ić u školu, tamo mi je lipo. Da nema škole, po cile dane bi bila sama doma. Mater stalno radi, skoro nikad je nema popodne i navečer, dođe tek kasno po noći. (...) Ne želim da vidi da još nisam zaspala. (...) Lakše mi je jer je došla doma. Tek tad zaspim. U Luci mi je lipo jer ne idem sama leć, nego smo baba i ja zajedno u postelji. Skoro nikad se ne budim usred noći i nije me strah. (Verde, 2021: 128)

Uz majku, ništa bolji odnos nema niti s ocem. „Ja ne poznám svog tatu“ (Verde, 2021: 75). Kako su joj roditelji rastavljeni, Nela oca vída povremeno, ali tada odu na sladoled ili u šetnju, bez nekih dužih razgovora. Kasnije, njihov odnos sve više propada, otac joj fizički nalikuje na beskućnika, odlazi u pučku kuhinju i Nela se zbog toga osjeća posramljeno pa se sve više distancira od njega.

Jedina točka privrženosti i utjehe jest Nelina baka. Sve ono što joj nedostaje u odnosu sa stalno umornom majkom, nadoknađuje u odnosu s bakom. Baka joj je i utjeha nakon barbinih batina.

Meni je najdraže kad barba na dvi-tri sedmice ode u svoju drugu kuću u Smokvici. Baba i ja smo tada jedine gospodarice kuće Padre. Vrime za ručak i večeru pomiče se kako nama odgovara, stroga barbina pravila o postavljanju stola se zaboravljaju, idemo u duge posjete babinim prijateljicama i sestrama, na sladoled u mjesnu slastičarnicu i nakon toga u šetnju po rivi, punoj stranog svita i bilih jahti koje meni izgledaju kao mali svemirski brodovi vezani za mul.“ (Verde, 2021: 41)

Baka je osoba u kojoj Nela vidi uzor i nepresušni izvor priča i dogodovština. Ona joj je utjeha i savjetnik. „Baba je moje najdraže društvo. (...) Između graničara i kukala, razmjene sličica i druženja s babom skoro uvijek biram babu“ (Verde, 2021: 19). Naime, baka je Neli najbolja prijateljica i jedina osoba za koju smatra da ju razumije. Zajedno odlaze u vrt, zajedno provode vrijeme u kuhinji pripremajući obroke, a

najdraži dio dana za Nelu jest večer jer tada joj baka prepričava doživljaje iz svog djetinjstva i mladosti. Stoga je i u cijelom romanu radnja podređena mjestima na kojima su, najčešće, Nela i baka zajedno – kuhinja, dnevni boravak, vrt... Uglavnom se zbivanja odvijaju u kući, unutar četiri zida koji Nelu štite od vanjskog svijeta, gdje može biti to što jest, ispred osobe kojoj vjeruje više nego ikome drugome (usp. Adilović, 2022).

Poslije sprovoda je večera. Na dvor su donijeli trpezu, da možemo svi stati. Na čelu sjedi barba i priča anegdote o babi. Svatko ima neku svoju priču s njom. (...) Jasno osjećam da je barba preuzeo konačnu vlast u kući. Ujutro sam na trajektu odmah sjela u salon i zaspala, na terasu nisam izlazila do Splita. Bila sam sigurna da se još dugo neću vratiti na otok.“ (Verde, 2021: 163)

Baka je bila Nelina stijenja, jedina poveznica između nje i otoka. Nakon bakine smrti, protagonistica je pokušala pokidati sve veze s otokom, izbjegavala ga je. Ljetovala je na drugim mjestima, na otok se vraćala nije. Odlaskom bake s ovozemaljskog svijeta, raskinuo se dubok odnos bake i unuke. Dota, odnosno miraz koji je baka ostavila unuci, jesu sve priče koje joj je ispričala i ljubav koju joj je prenijela (usp. Adilović, 2022).

5.2. Likovi u socijalnom kontekstu

„U takvom je kontekstu pitanje drukčijih i pitanje svih onih čije dubine oblikuju drugi svojim vizijama obitelji, muškarca i žene, onih koji su ušutkavani kako ne bi kvarili idilične slike vanjštine“, navodi Buljubašić tumačeći socijalni kontekst romana *Sinovi, kćeri* (2021: 71). Počevši od obiteljskog odbacivanja i nerazumijevanja najbližeg člana obitelji – majke, sve do čudnih pogleda neznanaca u prolazu, slijedi niz sitnica koje sve više i sve jače utječu na zatvorenost Lucije, ali i njezinog partnera Dorianana. Cijelo društvo osuđujuće djeluje, ali kada to čini i vlastita obitelj, pojedinac dolazi do točke pucanja. Kako to utječe na pojedinca koji je drugačiji, Lucija pripovijeda u romanu.

Takvo je vrijeme bilo, u takvom smo društvu živjeli. Počeo je progon nad ljudima koje je priroda u svojoj fascinantnoj raznolikosti zamiješala drugačije, koji od najranijeg djetinjstva teško pate jer ne mogu biti ono što jesu, a kada se odvaži, najčešće izgube i ono malo lažne sigurnosti koju su imali. Obitelj, posao, često i stan,

prijatelje i svako dostojanstvo. Ljudima kod kojih je u općoj populaciji najveća stopa samoubojstava. (Bodrožić, 2020: 126, 127)

Lucija je također među tom populacijom koja je pokušala počiniti samoubojstvo zbog pritiska okoline. Željela se osjećati slobodno. Kako konstatira u romanu: „Oni odlučuju. Ti postojiš u svjetlu njihove procjene. Na njima je da se očituju jesi li bolestan ili zdrav“ (Bodrožić, 2020: 127). Izrazita društvena neuklopljenost i osude potiskivale su Luciju, ali i Dorianu. Djetinjstvo i odrastanje obilježeno strahom i sakrivanjem jasno je prikazano: „Tad se uopće nije pričalo o homoseksualnosti, a ako je netko nekome rekao ti si peder ili lezba, to je bila najgora bolest koju zasigurno ne želiš imati“ (Bodrožić, 2020: 83).

Unutar društvenog konteksta jedinu svjetlu točku predstavlja Lucijin partner Dorian. On Luciju razumije u potpunosti, ali i ona njega. Oboje imaju iste boli, iste patnje, iste ožiljke. Zato je njihova povezanost uistinu jaka. Pred društvom moraju biti ono što nisu, a zajedno mogu biti upravo ono što jesu.

Razumijem da te boli, da nas boli, svaki pogled, svaki izlazak, svaki pokušaj. A onda smo opet sami i ja znam da ti voliš samo mene, baš mene, i ništa me ne može uvjeriti u suprotno, čak ni tvoje nijekanje. Zato nikada nisam bio sretniji i nikada nisam bio tužniji. Jedino što sam htio bilo je da te oslobodim, najviše od svega, samo to. (Bodrožić, 2020: 147)

Lucija je bila uz Dorianu tijekom njegove preobrazbe iz Dore u Dorianu. Dorian je bio uz Luciju nakon svakog njezinog sukoba s majkom ili bratom. Jedini prijatelji koje su imali bile su homoseksualke Olja i Dijana. Upravo su zato i bili prijatelji – jer su se razumjeli. Iako, Olja i Dijana javno su hodale ruku pod ruku, živjele su s Oljinom mamom i sa svoja dva psa. Odbacile su društvena pravila, izašle su u javnost. Nije bilo lako, ali uspjele su. One su bile vjerni prijatelji i uzor Dorianu i Luciji. Međutim, Lucija nije smogla hrabrosti priznati čitavom društvu pravu sebe. Zato je i odlučila poći očevim stopama, zbog te odluke ostala je doživotno zarobljena u invaliditetu. Psihičkom, ali i fizičkom. „Čitajući Bodrožićkin roman, čitatelj se neprestano hrva s vlastitim uvjerenjima, odbacuje i preslaguje stajališta o društvenim stereotipima te se probijajući kroz razvedene i cizelirane rečenice suočava s trima likovima, ujedno pripovjedačima“ (Buljubašić, 2021: 70). Zapravo, roman *Sinovi, kćeri* potiče čitatelja na pomniju društvenu analizu okoline promatranjem svijeta iz perspektive pripovjedača.

O neprihvatanju društva, ali i obitelji govori roman *Moja dota*. Od protagonistice se očekuje da bude tipična djevojčica. Majka želi da nosi haljine, barba želi da obavlja „ženske“ poslove vezane uz kuhanje, obradu vrta i kućanstvo, a mentalno nasilje „pokazuje i okrutni mentalitet i sredina koji osjetljivu, *autsajdersku* djevojčicu guše, simbolički i doslovno“ (Šobota, 2022: 219). Neprihvatanje od strane obitelji, izuzev bake, opisano je u prethodnom poglavlju. Ta činjenica djevojčicu pogađa, a pogađa ju i odnos njezine okoline prema njoj. Kako je vrijeme radnje doba socijalizma, naglasak je stavljen na klasne razlike. Nela dolazi iz radničke, težačke obitelji. Kći je rastavljenih roditelja, odnosno živi sa samohranom majkom. Takav položaj, koji joj je dodijeljen rođenjem, rađa u Neli osjećaj srama, ljutnje i nepripadanja. Osjeća se kao da ne pripada u svoje društvo jer nema novaca kao sva ostala djeca u razredu. „Kad je lito, nema škole i onda imam vremena puno mislit“ (Verde, 2021: 78). Odnosno, Nela tada promišlja o nedostatku novaca za kupnju knjiga, o bakinoj mucu u vrtu i u kući. Klasna pripadnost opisana je kroz sam način življenja na otoku. Cjelodnevni rad i gotovo isti, skromni obroci. „Frigane srdele ili bukve liti su za ručak ili večeru skoro svaki drugi dan. (...) Ja ne razumijem zašto svaku večer jedemo jednu te istu friganu ribu“ (Verde, 2021: 45). U početku romana, protagonistica nije još dovoljno odrasla da bi shvaćala siromaštvo, ali je vrlo pametna i često postavlja pitanja o manjku novaca, o vremenu za odmor i slično (usp. Šobota, 2022).

Sram obiteljskog pripadanja izražen je posebno u vrijeme puberteta. Nelu počinje jako nervirati majčina neobrazovanost jer ne zna riješiti križaljku, baka ne izgovara riječi točno, barba često smrdi po znoju od cjelodnevnog rada na suncu, mještani Vele Luke uvijek postavljaju ista dosadna pitanja vezana uz Nelino školovanje i prosjek. Nepripadanje društvu vidljivo je i u samom Nelinom porijeklu. U Veloj Luci stalno razmišlja o Splitu, a u Splitu se srami svojih korijena iz Vele Luke. Također, u govoru junakinje očita je njezina dilema o pripadanju. Nela kombinira ikavski, dalmatinski dijalekt i standardni jezik, što utemeljuje njezin raskol između grada i otoka.

Ona je prepuna zanimljivih priča, a velolučka djeca su prema meni divlja i čudna. Moj govor ih podsjeća na to da nisam prava Luška. Doma su od svojih čuli da sam ja mala od one ženske u Splitu i koja se rastavila od muža. Kad se igramo na graničara, loptom me gađaju iz sve snage, u igri na kukalo koriste svaku priliku da me namame u nečiju

staru staju, punu napoja za prasce ili mi u majicu ubace žohara jer znaju da sam gadljiva. (Verde, 2021: 19)

O takvom ponašanju društva, odnosno vršnjaka, Nela ne govori nikome, osim svom dnevniku. Upravo zato joj je draže biti kod kuće s bakom. Baka ju smatra svojom, a ne pridošlicom, kao što to rade djeca s otoka (usp. Adilović, 2022).

U školi u Splitu gledam kako se druga dica igraju: oni što su im familije bogatije uvijek zajedno, oni što imaju manje isto su skupa. Ja sam malo s jednima, malo s drugima, ali najviše sama. (...)U Luci je premalo dice i svi se igraju jedni s drugima. Samo opet oni koji imaju više solada zapovijedaju, opet su oni glavni. Dvadeset godina kasnije – i dalje je jednako. Ja sam iza njihovi leđa, trčim da ih dostignem, al znam da neću nikada uspjeti. (Verde, 2021: 123, 124)

Naravno, ne odbacuju ju samo otočka djeca, klasna podijeljenost izražena je i u Splitu. Upravo zbog te podjele Nela je često opterećena nedostatkom novaca. Jednom prilikom je pokušala prodati nakit i predmete koje je pronašla u Veloj Luci, u plićaku kod jednog hotela. U ovom dijelu romana naglasak je na tome da i mnogo godina nakon socijalizma, klasna podjela i dalje postoji. Time je kritizirano suvremeno društvo koje je vrijednosno ostalo u prošlosti, a isto tako fokus je stavljen na favoriziranje novaca i materijalnih dobara, odnosno razvijena je temeljna ideja kapitalizma. Zaključno, vidljivo je da Verde u svom romanu *Moja dota* vrsno isprepliće suvremenu društvenu problematiku kroz probleme „nasilja, siromaštva, nejednakosti, isključenosti i klasnog srama“ (Šobota, 2022: 221).

5.3. Pitanje rodnih identiteta

Prije tematiziranja problema rodnih identiteta na primjeru romana *Sinovi, kćeri* i *Moja dota*, valja razjasniti što je to rod. Često dolazi do poistovjećivanja roda sa spolom, iako je riječ o različitim kategorijama. „Za razliku od spola, rod se prvenstveno shvaća kao društveni konstrukt seta karakteristika biološkog spola. I dok se spol odnosi na fizičke razlike, rod se tiče psiholoških, društvenih i kulturnih razlika“ (Tukara, 2013: 4). Odnosno, kada se osoba kategorizira prema rodu, može se poistovjetiti sa svojim spolom ako se to podudara sa psihološkim, društvenim i kulturnim uvjerenjima te određene osobe. Isto tako, situacija može biti i suprotna. U

tom slučaju osoba se može prema rodu orijentirati u suprotnom pravcu od spola, točnije osobe muškog spola mogu se izjašnjavati kao osobe ženskog roda i obrnuto.

U romanu *Sinovi, kćeri* javlja se problematika rodnih identiteta i pitanje društvene prihvatljivosti istospolnih veza. „Kompleksnost romana krije se upravo u tome što priče o istospolnoj ljubavi i Dorianovoj tranziciji zapravo funkcioniraju kao malena žarišta iz kojih se centrifugalno šire motivski povezana sjećanja i uspomene triju pripovjedača“, tumači Buljubašić (2021: 71). Lucija, koja se nalazi na raskolu između društvenog očekivanja i vlastitog rodnog identiteta, priznaje kako nikada nije bila dovoljno jaka da prizna obitelji i čitavom društvu tko je ona zapravo.

Moj dekubitus se razvijao godinama, nije se pojavio od kreveta, nego iz velike daljine, preko televizora i interneta, letaka koje je dijelio moj brat, dobila sam ga od slučajnih prolaznika i susjeda, od nekadašnjih prijatelja i njihovih pogleda koji zaustavljaju cirkulaciju, pa sve do najjačeg pritiska obitelji. (Bodrožić, 2020: 111)

Društvo je osuđujuće kada su u pitanju homoseksualnost i rodni identiteti, ali kada to čini i vlastita obitelj, pojedinac dolazi do točke pucanja. Protagonistica u romanu *Sinovi, kćeri* nije imala dovoljno hrabrosti i potpore suočiti se s obitelji, s društveno nametnutim normama, s očekivanjima. Kako i sama naglašava u romanu: „ali pošto ne mogu pričati, osuđena sam na istinu“ (Bodrožić, 2020: 17). Odlučila je poći putem oca i napraviti samoubojstvo, ali bezuspješno. Umjesto smrti, dobila je invaliditet i borbu s zaključanošću unutar vlastitih misli.

Došla sam kući, sve je djelovalo nestvarno, ja sam bila nestvarna. Jedini stvaran bio je strah i želja za oslobođenjem. (...) pomislila sam na tebe, oprosti, bit će ti teže, bit će ti lakše, dalje se ne sjećam. Pomislila sam, slobodna, napokon slobodna. (Bodrožić, 2020: 128, 129)

Dorian, Lucijin partner, već je u ranoškolskim danima znao da on zapravo nije Dora i da će promijeniti spol, počevši od imena. Dorian je i prije tranzicije znao da pripada muškom svijetu, odnosno priroda mu je to usadila zato što je „pomiješala krhke zglobove ruku, tamne dlačice iznad pupka, viteške obrve i snažnu čeljust, oble grudi i razvijena leđa“ (Bodrožić, 2020: 110). Svjestan svoje različitosti, znao je da društvo nikada ne smije saznati njegovu priču, barem ne tijekom njegove tranzicije.

Naravno da su me stalno zezali: „Jesi ti muško ili žensko?“ To me jako boljelo. Ne znam zašto. Ne znam koja me strana tad boljela. I tu se nastavlja priča totalne sive zone što se tiče pripadanja. Curama si dobar do jedne granice jer si malo čudan i jako

si kao dečko, a kao u kategoriji pripadaš njima, dakle one odlučuju. (...) Dečki te sve više odbacuju jer počinju otkrivati svoje tijelo i ti tu više ne pripadaš, u te spike. Počinju ti se sviđati cure. Jako nevino. Kao, baš je lijepa. (Bodrožić, 2020: 82)

Jedina osoba koja je znala apsolutno svaki njegov krik i bol tijekom dugotrajnog i bolnog procesa promjene spola, hormona, imena i svega što je potrebno za takav pothvat, bila je Lucija. Sve ono što ga je potiskivalo u samog sebe, otkrio je Luciji. Ona ga ja razumjela i svoju su dvogodišnju vezu u vlastita četiri zida uistinu cijeni. Luciju i Doriana najviše povezuje zaključanost. Lucija je psihički zaključana bojeći se priznati svoju homoseksualnost, a Dorian fizički jer je bio zarobljen u tijelu žene (usp. Buljubašić, 2021).

Problematika rodnog identiteta javlja se i kao pozadina romana *Moja dota*. Junakinja romana, Nela, kroz pripovijedanje o djetinjstvu provedenom na otoku kod bake zapravo pokazuje sukob između dječaka i djevojčice u sebi. U romanu čitatelj prati djevojčičino odrastanje i „sazrijevanje njenog odnosa s babom, okolinom i samom sobom, odnos koji se mijenja sa sve izraženijom sviješću o vlastitom identitetu i osjećajem nepripadnosti, klasnom i rodnom.“ (Šobota, 2022: 219). U pripovijedanju često prelazi iz ženskoga u muški rod, što odaje kako se dobro osjeća u muškom rodu. Kada se izražava kao da je dječak, osjeća se moćno jer govori upravo ono što želi i pritom se osjeća slobodno, a to nije slučaj u stvarnom životu, posebice u odnosu s barbom ili majkom (usp. Šobota, 2022). „Naberem koliko god mogu nositi i trčim preko ceste, otvaram laktom kortu i nosim pun kajin u kuhinju. Sretan sam, ja sam opet dječak koji je učinio pravu stvar – pomogao sam babi. Dobar sam i jak. Bolji od barbe. I pametniji“ (Verde, 2021: 12). U ovom romanu nije tako direktno izrečeno pitanje rodnog identiteta i pripadnosti kao što je to naglašeno u romanu *Sinovi, kćeri*. Dakako, u nekoliko navrata Nela izravno prelazi u muški identitet govoreći u muškom rodu, ali u većini pripovijedanja obraća se iz ženskog roda. Veći naglasak stavljen je na klasnu pripadnost i nezadovoljstvo promicanjem patrijarhalnih vrijednosti unutar obitelji. Ipak, kroz pripovijedanje čitatelj jasno može raspoznati da protagonistica naginje ka muškom rodu prema načinu oblačenja, ponašanju, samom razmišljanju. Nela radi sve što ne predstavlja ženstvenost: igra nogomet, igra se s autićem jer joj lutke nisu toliko zanimljive, više voli nositi široke hlače i majice nego suknjice i haljine, a potvrda maskuliniteta koji postoji u njoj jest upravo obraćanje sebi u muškome rodu (usp. Adilović, 2022).

Baba u ormaru još uvijek čuva didin crni veštit i ja ga brzo obučem pa stanem pred ogledalo od psihe, gledam se i na glavi namještam francuzicu. Bila bi najsrnitija da negdi mogu nać i didine gaće, ali za to nemam vrimenta: strah me da će netko banut u kuću i uvatit me u toj mojoj maškaradi. (Verde, 2021: 51)

5.4. Stilski i jezični aspekti

Ivana Bodrožić roman *Sinovi, kćeri* postavlja u trodijelnu kompoziciju, odnosno u tri priče ispričane iz triju različitih perspektiva. Stoga postoje i tri različita pripovjedača – Lucija, njezin partner Dorian i njezina majka. Zanimljivo je to što je roman podijeljen na tri dijela nejednakih duljina. Najdulji dio romana jest prvi dio u kojem je pripovjedač Lucija, a najkraći je treći dio u kojem je pripovjedač Lucijina majka. Sami pripovjedači u međusobnom su odnosu i svaki iznosi svoje gledište na istu situaciju, odnosno, oni su ujedno i fokalizatori događaja. Naime, svaki od pripovjedača vraća se u prošlost te pripovijeda o događajima, a svo troje opisuje i trenutnu situaciju Lucijina boravka u bolnici s teškim posljedicama automobilske nesreće. Sam naslov romana *Sinovi, kćeri* označava obiteljske figure koje su zapravo i temelj romana. Dorian kao nećiji sin i Lucija kao nećija kći. Valja zapaziti da je naslov u množini, što aludira na postojanje više pojedinaca koji se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji kao i protagonisti ovog romana. Isto tako, imenice u naslovu romana odvojene su zarezom što podrazumijeva i odvajanje, odnosno izbjegavanje. To je očito i u romanu jer protagonisti izbjegavaju svoje obitelji, braću, odvajaju se od svojih najbližih, a zapravo i sami od sebe. Uza sve to, u naslovu su muškarci stavljeni prije žena, što prikazuje kontradiktornost naslova sa samom tematikom romana. Roman odbacuje nadmoć muškaraca nad ženama i naglašavanje patrijarhalnih vrijednosti. Cijeli roman prikazuje vrlo tešku tematiku, ali stilski vješto oblikovanu lakim, svakodnevnim rečenicama (usp. Buljubašić, 2021). Jednostavan jezik kojim se Bodrožić u romanu koristi, omogućava lako čitanje. Koristi se standardni jezik, uz pokoji vulgarizam i psovku, kako bi se dočarao stvarni životni, razgovorni kontekst

Roman *Moja dota* pisan je promišljenim pripovijedanjem, autorica upotrebljava slikovite dijaloge te miješa odraslu i dječju perspektivu, čime postiže ravnotežu između individualizacije likova i autentičnosti odnosa između likova (usp. Adilović, 2022). Verde često koristi autohtoni razgovorni stil kojim se izražava priobalje, životni uvjeti i način života na otoku. Takav način pisanja donosi uvjerljive likove, humor,

brojne tematske slojeve romana, a ispreplitanje pripovijedanja u sadašnjosti i prošlosti ne ometa čitatelja u razumijevanju različitih perspektiva koje se koriste. Korištenje čakavštine čitatelju, ako nije govornik čakavštine, predstavlja izazov, ali ga istovremeno uranja u autentičnost mjesta radnje (usp. Šobota, 2022).

Osim prijelaza u muški rod, i idiom i jezični prijelazi imaju važnu ulogu u prikazu unutarnjeg svijeta junakinje. Verde u romanu pribjegava hibridu književnog i govornog, velolučkog i splitskog, omogućujući djevojčici da prijelazom u drugi jezični svijet prijeđe simbolički u drugi svijet svijesti, da svoj unutarnji svijet artikulira na jeziku na kojem jedino može misliti i bivati, na dijalektu. (Šobota, 2022: 220)

Uzimajući u obzir sve ove jezične i stilske karakteristike romana *Moja dota*, može se reći kako je ovaj roman razrađen u brojnim slojevima, ali ipak jedan sloj uzdiže se nad svim ostalima, a to je upravo emotivno-tematski sloj ljubavi prema baki. To konstatira i Dijana Šobota (2022: 221) pišući o romanu *Moja dota*: „Nora Verde ispisala je jednu sasvim osobnu, ali ujedno i arhetipsku knjigu o odrastanju, sentimentalnu odu svim našim babama, a nama u dotu ostavila ljubav i knjigu vrijednu čitanja.“

6. ZAKLJUČAK

Odrastanje kao romaneskna tema česta je pojava u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Iako se primarno povezuje s dječjom i tinejdžerskom književnosti, nerijetko je odrastanje tema upravo književnosti za odrasle. U ovom radu je predloženo šest suvremenih hrvatskih romana koji su napisali autori i autorice koji i inače pišu za odrasle, te koji progovaraju o teškim i aktualnim temama. Autori i autorice suvremenog hrvatskog romana postavljaju razdoblje odrastanja i sazrijevanja u određen širi tematski kontekst, a vrlo često u navedenim romanima postoje i autobiografski elementi. U predloženim analizama prikazano je kako se odrastanje i djetinjstvo situira unutar šireg socijalno-psihološkog konteksta rata, smrti i isključenosti. Kroz rad su prikazana dva različita doživljaja rata kao okolnosti odrastanja, zatim dva različita načina utjecaja smrti na pojedinca te dva slučaja društvene isključenosti i posljedice toga problema. Domovinski rat ostavio je teške posljedice na ljude u Hrvatskoj, no odrastanje u doba rata individualno je za svako dijete i na svakog pojedinca je rat drugačije djelovao, što ovisi o brojnim okolnostima. Tako je u romanu *Hotel Zagorje* Ivane Simić Bodrožić rat predložen kao izuzetno traumatično iskustvo za glavnu junakinju koja je provela svoje djetinjstvo i sazrijevanje u izbjeglištvu. Nasuprot tome nalazi se roman *Sloboština Barbie* Maše Kolanoviću kojem je rat zapravo popratno stanje, pozadina djetinjstva protagonistice koja odrasta u igri barbikama. Veći naglasak stavljen je upravo na materijalizam i konzumerizam koji su predloženi kroz igru barbikama. Što se tiče tematskog obzora smrti i odrastanja, Kristian Novak piše roman *Črna mati zemla* u kojemu je upravo smrt glavni pokretač radnje, odnosno traume koju je smrt oca nanijela protagonistu. Smrt je uzrok traumom potaknutom laganju, kojim junak popunjava rupe u sjećanju i gubi voljenu osobu, pa je prisiljen vratiti se u prošlost da razriješi nastalu traumu. Nasuprot tome, u romanu *Bilo jednom na Divljem istoku* Franje Nagulova tematika smrti javlja se kao posljedica lošeg psihičkog stanja glavnog lika koji je nezaposlen četrdesetogodišnjak. Smrt, točnije (samo)ubojstvo činilo mu se kao jedini izlaz iz korumpiranog društva i potplaćene političke vlasti, kao i jedino rješenje njegovog lošeg odnosa s ocem. Posljednji analizirani tematski kontekst obuhvaća odrastanje i društvenu isključenost, odnosno zaključanost. U romanu *Sinovi, kćeri* Ivane Simić Bodrožić osnovni problem predstavlja odnos društva prema homoseksualnosti i

različitosti, stoga protagonistica ne pronalazi bolje rješenje od pokušaja samoubojstva. Loši obiteljski odnosi, patrijarhalne norme i društvene osude natjerale su ju na pokušaj oduzimanja vlastitog života, ali to joj nije uspjelo pa se nalazi u bolnici s invaliditetom i sindromom zaključanog čovjeka. Retrospektivno se prisjeća situacija koje su ju dovele do navedene pozicije. S druge točke gledišta promatra se roman *Moja dota* autorice Nore Verde, u kojem se proučava odnos patrijarhalne, otočne zajednice i obitelji prema djevojčici Neli koja preispituje svoj rodni i klasni identitet. Protiv društvene isključenosti odlučuje se boriti pisanjem i književnošću.

Sva tri tematska korpusa povezana su s odrastanjem, a odrastanje je univerzalna, arhetipska tema. Ono je formativno bitan segment života jer oblikuje pojedinca i obilježava ga za čitav život. U suvremenoj književnosti teme koje su ranije bile tabuizirane, isplivale su na površinu pa se književnici bave i vrlo teškim temama, kao što su rat, smrt, homoseksualnost, silovanja, i brojne druge. Neki od njih pišu izvrsna djela koja su laka za čitanje, što proizlazi iz njihovih stilskih obilježja, ali itekako složena i poticajna za razmišljanje. To je vjerojatno jedan od razloga zašto i takva djeca kao protagonisti sve više osvajaju mlađe čitatelje, a nerijetko se i uvrštavaju u osnovnoškolske ili srednjoškolske udžbenike (na primjer: Ivana Simić Bodrožić – *Hotel Zagorje*, Damir Karakaš – *Sjećanje šume*). Od privatnih, intimnih tema i problema grade okosnicu radnje, no u svoje romane uključuju i širu društvenu problematiku te j predočavaju moguće posljedice određenih rubnih situacija.

Književnost je oduvijek bila čimbenik koji utječe na ljudsku svijest, stoga je prirodno da suvremene autorice i autori imaju potrebu progovarati i o ovakvim, teškim stranama odrastanja, ponekad s vrlo jasnom potrebom angažiranog dopiranja do čitatelja pojedinca. Upravo je pojedinac uvijek prvi pokretač društvenih i svjetonazorskih promjena koje su u suvremenom svijetu brojne i česte.

7. LITERATURA

Primarna:

1. Kolanović, M. (2008). *Sloboština Barbie*. Zagreb: V.B.Z.
2. Nagulov, F. (2020). *Bilo jednom na Divljem istoku*. Zagreb: MeandarMedia.
3. Novak, K. (2017). *Črna mati zemla*. Zagreb: OceanMore.
4. Simić Bodrožić, I. (2010). *Hotel Zagorje*. Zagreb: Profil.
5. Simić Bodrožić, I. (2020). *Sinovi, kćeri*. Zagreb: Hermes.
6. Verde, N. (2021). *Moja dota*. Zagreb: OceanMore.

Sekundarna:

1. Alajbegović, B. (2013). „Prozno osvježenje s Filozofskog fakulteta: komparativna analiza romana Franje Janeša, Luke Bekavca i Kristiana Novaka“. *Tema*. 10(2013). 5/6. str. 102105.
2. Bagić, K. (2016). *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970.-2010*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Buljubašić, I. (2021). „Silnicama društvene zakržljivosti“. *Hrvatska revija*. Obnovljeni tečaj 21 (2021). Br. 4. str. 70-71.
4. Detoni Dujmić, D. (2011). *Lijepi prostori: hrvatske prozaistice od 1949. do 2010*. Zagreb:

Ljevak.

5. Detoni Dujmić, D. (2015). „Demoni naše mladosti“. *Republika*. 71(2015). 11. str. 61-64.
6. Haramija, D. (2001). „Smrt u prozi za djecu i mladež“. U Javor, R. *Tabu teme u književnosti da djecu i mladež* (str. 30-37). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
7. Hranjec, S. (2008). „Suvremeni hod dječje hrvatske književnosti“. *Kolo*, časopis Matice hrvatske. XVIII. 3-4. str. 280-293.
8. Kolanović, M. (2011). *Udarnik! Buntovnik? Potrošač... : Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
9. Kolar, M. (2014). „Zaborav bez kojeg se ne može“. *Kolo*. 24(2014). 2. str. 188-193.
10. Kos-Lajtmán, A. (2016). *Poetika oblika*. Zagreb: Naklada Ljevak.

11. Kos-Lajtman, A. (2022). *Poetski napon smrti: od krika do tišine*. Zagreb: Naklada Ljevak.
12. Levanat-Peričić, M. (2015). „*Protumjesta grada i produkcija protupovijesti u suvremenom hrvatskom romanu*“. U Božić, R., Sambunjak, S. *Zadarski filološki dani* 5 (str. 293-306). Zadar: Sveučilište u Zadru
13. Lipovec, S. (2008). „Ružičasti svjetovi u podrumima i na kanalizacijskim šahtovima“. *Quorum*. 24(2008). 5/6. str. 20-23.
14. Mikulan, K. (2019). *Od objekta muške fantazije do subjekta društvene promjene: prikaz ženskih likova u suvremenoj znanstvenofantastičnoj književnosti*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
15. Milanko, A. (2010). „Sretno ispisivanje traume“. *Vijenac: novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost*. Zagreb. XVIII, 432, str. 9
16. Nemeč, K. 2003. *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Ott Franolić, M. (2012). „Hotel Zagorje: infantilno o ozbiljnom ili pokušaj rješavanja traume pisanjem“. U Anera Ryznar (2012). *Vila - kiklop - kauboj: čitanja hrvatske proze*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta - Zagrebačka slavistička škola.
18. Postnikov, B. (2010). „Generacijsko preispitivanje devedesetih“. *Quorum*. 26(2010). Br. 5/6. str. 398-402.
19. Protrka, M. (2010). „Barbie karneval-tranzicija“. *Književna republika*. 8(2010). Br. 7/9. str. 300-303.
20. Straga, K. (2002). *Depresivnost i suočavanje sa stresom kod djece iz područja različito pogođenih ratom*. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu. Zagreb: diplomski rad. str. 15.
21. Škrinjarić, S. (1998). „Pravi put ili samo privid“. U Javor, R. *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladež* (str. 15-17). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
22. Šobota, D. (2022). „Pisanje kao otpor, ljubav kao dota“. *Lanterna*. V. (2022). str. 219-221.
23. Zima, D. (2002). „Spolni identitet i stereotipi: Jesu li spolne uloge tabuizirane u hrvatskoj dječjoj književnosti?“. U Javor, R. *Tabu teme u književnosti za djecu i mladež* (str. 80-89).

Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.

24. Zima, D. (2011). *Kraći ljudi: povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*.

Zagreb:

Školska knjiga.

Mrežne stranice:

1. Adilović, E. (2022). „Sentimentalna sjećanja o sramu pripadanja.“. *Dunjalučar – Magazin za filozofiju, kulturu i umjetnost*. Posjećeno 21.4.2023. na: <https://dunjalučar.com/2022/05/07/sentimentalna-sjecanja-o-sramu-pripadanja/>
2. Brkljačić, A. (2019). *Infantilno pripovijedanje i dječja trauma u romanima Hotel Zagorje, Sloboština Barbie i Črna mati zemla*. Zagreb: diplomski rad. Preuzeto 21.3.2023. sa: file:///C:/Users/Jo%C5%BEek%20Bedenik%20Novak/Desktop/DIPLOMSKI%20IVA/brkljacic_andreja_-_diplomski_rad_kroatistika.pdf
3. Buljubašić, I. (2021). „Franjo Nagulov : Bilo jednom na Divljem istoku“. *Moderna vremena. Kritika*. Posjećeno 12.4.2023. na: <https://mvinfo.hr/clanak/franjo-nagulovbilo-jednom-na-divljem-istoku>
4. Goleš Glasnović, B. (2021). „Adaptacija slavnog filmskog dvoboja/Franjo Nagulov“. *Časopis za kritiku STAV*. Posjećeno 12.4.2023. na: <https://www.stav.com.hr/tekucakritika/biserka-goles-glasnovic-adaptacija-slavnoga-filmskog-dvoboja-franjo-nagulov/>
5. Jergović, M. (2010). *Hotel Zagorje Ivane Simić Bodrožić*. Miljenko Jergović - Prikazi, pogovori, kritike. Preuzeto 21.3.2023. sa: <https://www.jergovic.com/preporuke/hotelzagorje-ivane-simic-bodrozic/>
6. Matek, Lj. (2016). „Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu „Črna mati zemla Kristiana Novaka“. *Kultura*. 150 (2016). str. 44-58. Preuzeto 9.4.2023. sa: [Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu "Črna mati zemla" Kristiana Novaka - CROSBİ \(irb.hr\)](https://www.crosbi.hr/zasto-si-mi-lagao-la-z-i-trauma-u-romanu-4-crna-mati-zemla-kristiana-novaka)
7. Pogačnik, J. (2006). „Novi hrvatski roman: jedno moguće skeniranje stanja“. *Sarajevske sveske*. br. 13. Preuzeto 20.3.2023. sa : <http://sveske.ba/bs/content/novi-hrvatski-roman>
8. Tukara, J. (2013). Rodni identiteti i vrijednosti: Povezanost rodnog identiteta s tradicionalnim i modernim vrijednostima studentica dvaju zagrebačkih fakulteta.

Zagreb: diplomski rad. Preuzeto 21.4.2023.

sa:

<file:///C:/Users/JOEKBE~1/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/d4e322c2>

[4-b6f1-42fc-a11e-](file:///C:/Users/JOEKBE~1/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/d4e322c2/4-b6f1-42fc-a11e-48e267646274/Rodni_identitet_i_vrijednosti_povezanost.pdf)

[48e267646274/Rodni_identitet_i_vrijednosti_povezanost.pdf](file:///C:/Users/JOEKBE~1/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/d4e322c2/48e267646274/Rodni_identitet_i_vrijednosti_povezanost.pdf)

9. Adilović, E. (2022). „Sentimentalna sjećanja o sramu pripadanja.“. *Dunjalučar – Magazin za filozofiju, kulturu i umjetnost*. Posjećeno 21.4.2023. na:
10. Brkljačić, A. (2019). *Infantilno pripovijedanje i dječja trauma u romanima Hotel Zagorje, Sloboština Barbie i Črna mati zemla*. Zagreb: diplomski rad. Preuzeto 21.3.2023. sa:
file:///C:/Users/Jo%C5%BEek%20Bedenik%20Novak/Desktop/DIPLOMSKI%20IV%20A/brkljacic_andreja_-_diplomski_rad_kroatistika.pdf
11. Buljubašić, I. (2021). „Franjo Nagulov : Bilo jednom na Divljem istoku“. *Moderna vremena. Kritika*. Posjećeno 12.4.2023. na: <https://mvinfo.hr/clanak/franjo-nagulovbilo-jednom-na-divljem-istoku>
12. Goleš Glasnović, B. (2021). „Adaptacija slavnog filmskog dvoboja/Franjo Nagulov“. *Časopis za kritiku STAV*. Posjećeno 12.4.2023. na: <https://www.stav.com.hr/tekucakritika/biserka-goles-glasnovic-adaptacija-slavnoga-filmskog-dvoboja-franjo-nagulov/>
13. Jergović, M. (2010). *Hotel Zagorje Ivane Simić Bodrožić*. Miljenko Jergović - Prikazi, pogovori, kritike. Preuzeto 21.3.2023. sa: <https://www.jergovic.com/preporuke/hotelzagorje-ivane-simic-bodrozic/>
14. Matek, Lj. (2016). „Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu „Črna mati zemla Kristiana Novaka““. *Kultura*. 150 (2016). str. 44-58. Preuzeto 9.4.2023. sa: [Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu "Črna mati zemla" Kristiana Novaka - CROSBİ \(irb.hr\)](https://www.kultura.hr/zašto-si-mi-lagao-laž-i-trauma-u-romanu-črna-mati-zemla-kristiana-novaka)
15. Pogačnik, J. (2006). „Novi hrvatski roman: jedno moguće skeniranje stanja“. *Sarajevske sveske*. br. 13. Preuzeto 20.3.2023. sa : <http://sveske.ba/bs/content/novi-hrvatski-roman>
16. Šimčić, P., Šentija Knežević, M. i Galić, R. (2019). „Nepovoljni događaji u djetinjstvu i njihova povezanost sa psihosocijalnim aspektima života pojedinca u odrasloj dobi“. *Ljetopis socijalnog rada*. 26 (2). str. 185-211. Preuzeto 17.5.2023. sa: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v26i2.226>

17. Tukara, J. (2013). Rodni identiteti i vrijednosti: Povezanost rodnog identiteta s tradicionalnim i modernim vrijednostima studentica dvaju zagrebačkih fakulteta. Zagreb: diplomski rad. Preuzeto 21.4.2023. sa:
[file:///C:/Users/JOEKBE~1/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/d48e267646274/Rodni identitet i vrijednosti povezanost.pdf](file:///C:/Users/JOEKBE~1/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/d48e267646274/Rodni%20identitet%20i%20vrijednosti%20povezanost.pdf)
18. Ajduković, M. (1995). „Djeca u ratu u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku*. 2 (4). str. 295-304. Posjećeno 17.5.2023. na: <https://doi.org/10.3935/rsp.v2i4.501>

KRATKA BIOGRAFSKA BILJEŠKA

Moje ime je Iva Videc. Rođena sam 16. 07. 1999. godine u Varaždinu, a živim u gradu Ivancu. Pohađala sam Osnovnu školu Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Ivancu od 2006. do 2014. godine. Po završetku četverogodišnjeg obrazovanja u Općoj gimnaziji u Ivancu, upisujem Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, na Odsjeku u Čakovcu te ga završavam u roku s odličnim uspjehom. Dobitnica sam Dekanove nagrade za postignut uspjeh, a tijekom visokoškolskog obrazovanja uspješno sam vodila Humanitarnu udruhu „Učitelji za djecu“ i sudjelovala u brojnim projektima na razini Fakulteta.

IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mogega rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.
